

Emocijski aspekti u romanu Povratak Filipa Latinovicza, Empirijsko istraživanje

Soldan, Ružica

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:780546>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Ružica Soldan

**EMOCIJSKI ASPEKTI U ROMANU
POVRATAK FILIPA LATINOVICZA,
EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

RUŽICA SOLDAN

**EMOCIJSKI ASPEKTI U ROMANU
POVRATAK FILIPA LATINOVICZA,
EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Davor Piskač

Sumentor: Dunja Jurić Vukelić, mag. psych.

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

1. SAŽETAK
2. SUMMARY
3. UVOD
4. EMOCIJE
 - 4.1. VRSTE EMOCIJA
 - 4.2. PROCES EMOCIJA
 - 4.3. PROCJENA I EVALUACIJA EMOCIJA
 - 4.4. RASPOLOŽENJE I EMOCIJE
5. MIROSLAV KRLEŽA
 - 5.1. ROMAN POVRATAK FILIPA LATINOVICZA
 - 5.2. INTERPRETACIJA ROMANA POVRATAK FILIPA LATINOVICZA
 - 5.3. SLIKARSTVO
 - 5.4. FILOZOFIJA I PSIHOLOGIJA
6. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE
 - 6.1. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE
 - 6.2. METODA ISTRAŽIVANJA
 - 6.3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA
 - 6.4. RASPRAVA
7. ZAKLJUČAK
8. POPIS KORIŠTENE LITERATURE
 - 8.1. INTERNETSKI IZVORI

1. SAŽETAK

Emocije su sastavni dio čovjeka. Svakodnevno proživljavamo brojne emocije, kojih smo ponekad svjesni, a ponekad nismo sigurni što im je uzrok. Emocije osjećamo individualno, ali smo također sposobni i suosjećati s emocijama druge osobe. U ovom diplomskom radu puno će se spominjati emocije, teorijski dio objasniti će neke osnovne vrste emocija i sam proces doživljavanja istih, te način njihove procjene. Osim toga, ovaj rad sadrži i istraživački dio koji je također vezan uz emocije. Ovim će se diplomskim radom istražiti učenička sposobnost suosjećanja, točnije, njihova mogućnost pravilnog percipiranja emocija tijekom i nakon čitanja. U svrhu diplomskog rada izrađeno je i provedeno empirijsko istraživanje u obliku ankete. Za sadržaj ankete izabran je roman jednog od najutjecajnijih pisaca 20. stoljeća, a to je roman Miroslava Krleže „Povratak Filipa Latinovicza“. Sam Krleža bio je pod utjecajem mnogih drugih umjetnika, filozofa, slikara i psihologa, pa će se tako spomenuti neki od njih, poput Freuda, Muncha, Picassa, Nietzschea i Michelangela. S obzirom na to da je jedno od pitanja koja se ističu u tom romanu upravo pitanje identiteta, a učenici koji su ispunjavali anketu su maturanti koji se nalaze na prekretnici u svom životu i moglo bi se reći kako su u potrazi za vlastitim identitetom, pronalazi se poveznica i moguća identifikacija s glavnim likom Filipom. Obzirom kako ovaj rad isprepliće književnost i emocije, njihovu ulogu i prepoznavanje, moglo bi se reći kako postoji određeni utjecaj emocija na izgradnju identiteta. Tako D. Piskač ističe kako se upravo od književnosti može ponešto naučiti ili čak riješiti neki osobni problem.¹ Nadalje navodi kako se pomoću literarne biblioterapije može doći do razumijevanje emocionalnog života likova, ali također i vlastitog.² Upravo iz tog razloga učinilo se prikladnim upravo na primjeru ovog romana pokušati pronaći odgovore.

Ključne riječi: Miroslav Krleža, roman, Povratak Filipa Latinovicza, emocije, empirijsko istraživanje

¹ Piskač, 2018, 14

² Piskač, 2018, 16

2. SUMMARY

Emotions are an integral part of man. We experience a lot of emotions every day, sometimes we are aware of them, and sometimes we are not sure what is the cause. We feel emotions individually, but we are also able to sympathize with the emotions of another person. In this thesis there will be a lot of talk about emotions, theoretical part will explain some basic types of emotions and the process of experiencing itself. Besides that, this work also contains a research part that is also related to emotions. This thesis will explore students ability to compassion, more precisely, their ability to properly perceive emotions during reading. For the purpose of this thesis, an empirical research was made and conducted in the form of survey, and for the content of the survey was chosen a novel by one of the most influential writers of the 20th century Miroslav Krleža „Povratak Filipa Latinovicza“ („The return of Filip Latinovicz“). Krleža was influenced by many other artists, philosophers, painters and psychologists, some of them such as Freud, Munch, Picasso, Nietzsche and Michelangelo. Considering that one of the issues that is highlighted in this novel is precisely the issue of identity, and the students who completed the survey are graduating students who are on the turning point in their life, we could say that they are searching for their own identity, therefore a link is found and possible identification with the main character Filip. Given that this work interweaves literature and emotions, their role and recognition, one might say that there is a certain influence of emotions on identity construction. Thus, D. Piskač points out that from literature something can be learned or even solved a personal problem. He says that literary bibliotherapy can lead to an understanding of the emotional life of the characters, but also of their own. Precisely for this reason it seemed appropriate to try to find the answers on the example of this novel.

Key words: Miroslav Krleža, novel, The return of Filip Latinovicz, emotions, empirical research

3. UVOD

Tema ovog diplomskog rada je proučavanje percepcije emocija u hrvatskoj književnosti, točnije proučavanje percepcije emocijskih aspekata u romanu Miroslava Krleže „Povratak Filipa Latinovicza“. Miroslav Krleža jedan je od najutjecajnijih pisaca 20. stoljeća. Svojim radom i djelovanjem dao je velik doprinos hrvatskoj književnosti, a smatra se kako je upravo „Povratkom Filipa Latinovicza“ europska književnost obogaćena za tip romana koji možemo nazvati Krležinim romanom.³

Glavno pitanje ovog diplomskog rada vezano je uz percepciju, prepoznavanje i uočavanje emocija. George Eliot, jedna od najvećih engleskih romanopisaca, napisala je roman o emocijama „Middlemarch“ te izjavila kako su naše emocije glavno sredstvo kojim svatko od nas utječe na druge. Također, smatrala je kako se o emocijama treba napisati više od uobičajenih znanstvenih članaka, pisala je kako bi ljudi osjetili emociju i njihovu vezu s težnjama.⁴ Dakle, može se zaključiti kako se i prije pronalazila poveznica između književnosti i psihologije, odnosno književnosti i emocija, postojalo je zanimanje kako ljudi percipiraju, osjećaju i vide emocije.

Reći će se nešto i o samom Krleži koji je, kao i mnogi, bio „pod utjecajem“ brojnih drugih umjetnika, filozofa, književnika, glazbenika i slikara, poput Schopenhauera, Nietzschea, Marxa, Freuda, Mallarmea, Budelaira, Michelangela, Bruegela, Picassa i drugih. U Krležinim djelima uočava se utjecaj ili poveznica između njih i njegovih djela. Takva se poveznica pronalazi u tezama Sigmunda Freuda i u romanu „Povratak Filipa Latinovicza“. Freudova prva teorija emocionalnih posljedica tvrdila je da neki događaji, obično seksualne prirode, mogu biti toliko štetni da ostavljaju psihološke ožiljke koji mogu obilježiti ostatak našeg života.⁵ Upravo ta teza vidljiva je i kod glavnog lika romana, Filipa, osobe koja je nosila psihološke ožiljke od djetinjstva i koji su vjerojatno utjecali na njegov daljnji tijek života. Samo djelo smatra se romanom koji je ostavio trag, stilski sadrži dijelove psihološkog ekspresionizma prije viđene u djelu „Gospoda Glembajevi“, a vidljivi su i elementi proustovske elegije, psihološki napet solilokvij snažne ali morbidne individualnosti uronjene u smisao svog života, sadrži monologe koji su prepuni asocijacija izbalansiranih između vrelih uspomena bespoštudnih samoanalitičkih pitanja.⁶ Kroz cijeli roman „Povratak Filipa Latinovicza“ proteže se pitanje identiteta, ali ne samo osobnog

³ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> (25. lipnja 2019.)

⁴ Oatley, Jenkins, 2003.:18-22

⁵ Oatley, Jenkins, 2003.:7

⁶ Jelčić, 2004.:360

identiteta, već profesionalnog i socijalnog. Djelo sadrži brojne psihološke elemente, a emocije su te koje sačinjavaju roman. Freud je pokazao da emocije nisu uvijek jednostavne. Često ih ne osjećamo sasvim jasno, ili njihove posljedice ne razumijemo. Neke emocije i njihova značenja postaju jasna samo kad ih izrazimo, kad o njima govorimo drugoj osobi ili kad o njima razmišljamo. Freudov doprinos razumijevanju emocija je njegova ideja da nas naš um, svjesno ili nesvjesno, čuva od neugodnih emocija.⁷ Mogli bismo reći kako se u čovjeku stvara svojevrsni obrambeni mehanizam, protiv svega onoga što u njemu stvara nelagodu, strah ili neku drugu negativnu emociju. Emocija je obično izazvana svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja kao bitnog za neki važan cilj; emocija se osjeća kao pozitivna kad se cilj ostvaruje, a kao negativna kad je ostvarivanje cilja zapriječeno.⁸

U svrhu ovog diplomskog rada provedeno je empirijsko istraživanje na navedenom djelu, kako bi se pokušala dobiti slika o tome koliko učenici uistinu zapažaju tijekom čitanja, mogu li prepoznati i osvijestiti određene emocije, također koliko trenutno raspoloženje pojedinca utječe na pravilnu prosudbu, točnije percepciju emocija.

⁷ Oatley, Jenkins, 2003.:10-11

⁸ Oatley, Jenkins, 2003.:96

4. EMOCIJE

Emocije su nešto što ljudi svakodnevno proživljavaju, osjećaju i susreću se s njima svakodnevno. Osjećati i pokušati definirati emociju su dvije potpune krajnosti. Oduvijek ih je bilo teško definirati, a ista poteškoća i danas postoji.⁹ Oatley i Jenkins navode nekoliko definicija emocija od kojih su neke ove:

1. Emocija je obično izazvana svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja kao bitnog za neki važan cilj; emocija se osjeća kao pozitivna kad se cilj ostvaruje, a kao negativna kad je ostvarivanje cilja zapriječeno.

Kao drugu definiciju navode ovo:

2. Srž emocije je spremnost na djelovanje i pravljenje planova; emocija daje prednost jednom ili više pravaca djelovanja za koje stvara osjećaj hitnosti – ona tako može prekinuti, ili se natjecati s alternativnim duševnim procesima ili djelovanjem. Različite vrste spremnosti stvaraju različite obrise odnosa s drugima.

Ono što je bitnije od same definicije emocije jest njeno istinsko razumijevanje, otkrivanje zašto se ista pojavljuje u čovjeku, koji su uzroci i čimbenici, točnije „okidači“ koji djeluju na čovjeka i njegovu psihu, odnosno stvaranje određene emocije u istome. Možda uistinu jest teško definirati emociju, ali ono što svakako nije teško jest osjećati. Autori knjige „Razumijevanje emocija“, Oatley i Jenkins tako ističu pitanje Williama Jamesa, koji je 1884. godine postavio svoje poznato pitanje, a to je „Što su emocije?“ te se podrazumijevalo kako nema jasnog odgovora, ali ono što se osvjetljava jest činjenica kako su svi ljudi u određenom trenutku života stručnjaci za prepoznavanje emocija, tako se navodi kako roditelji znaju prepoznati emocije kod djeteta, prijatelji, životni partneri, pa čak i ljubavnici pokazuju osjetljivost na emocionalni ton međusobnih interakcija.¹⁰ Ipak, zanimljiva je činjenica da nešto što nam je zapravo posve prirodno, nešto što nas okružuje u našoj svakodnevnicima da je toliko teško definirati i postaviti općeprihvaćenu definiciju istog. Pa se tako postavlja pitanje zašto bismo nešto morali pokušati definirati ako svaki pojedinac za sebe zna prepoznati i uočiti određenu emociju u njemu ili pred njim.

⁹ Oatley, Jenkins, 2003, 96

¹⁰ Oatley, Jenkins, 2003, 97

4.1. VRSTE EMOCIJA

Emocije su prvi jezik svih nas, samo nekoliko sekundi nakon rođenja ljudsko novorođenče proizvede svoju prvu emocionalnu komunikaciju – plač.¹¹ Kao i kod većine drugih stvari tako i kod emocija postoji određena podjela ili skupina pa se tako emocije mogu dijeliti na osnovne i složene. Oatley i Johnson-Laird ih prvo dijele na emocije koje nisu povezane s objektom i tu skupinu sačinjavaju četiri osnovne emocije, a to su: radost, tuga, ljutnja i strah te na emocije koje su uvijek vezane uz objekt i toj skupini pripadaju pet emocija, od kojih su: privrženost (ljubav djeteta prema roditelju/skrbniku), roditeljska (skrbnička) ljubav, seksualna ljubav, gađenje i prezir.¹²

Emocije iz prve skupine su prve četiri osnovne emocije, koje nisu povezane s objektom, one se pojavljuju rijetko te osoba ni sama nije svjesna što ih je prouzročilo.¹³ Radost je prva od njih, to je emocija ili raspoloženje ostvarivanja podciljeva te potpune posvećenosti onome što se radi, a kao potpuni kontrast toj emociji stoji tuga.¹⁴ Tugu bi se moglo opisati kao svojevrsni gubitak cilja te je usmjerena prema prošlosti, prisutna je pomirenost s događajem koji ju je prouzročio, a uz to je povezana sa žalošću, depresijom, grižnjom savjesti ili kajanjem.¹⁵ Kao treću osnovnu emociju navode ljutnju, ona je usmjerena na dokazivanje u dominaciji, to je emocija frustriranosti bilo čime što pokušavamo napraviti ili čak i frustriranošću koja je usmjerena na osobu. Također, emocija ljutnje često potiče agresiju prema stvari ili osobi koja je naš izvor frustracije.¹⁶ Kao četvrta i posljednja emocija u prvoj skupini emocija koje katkada nisu povezane s objektom navodi se strah. Strah je emocija očekivanja neke vrste opasnosti, strah nas stavlja u takav sklop mišljenja gdje se sprema za suočavanje s opasnošću, potpuno zaokuplja našu pažnju te je za razliku od tuge koja je usmjerena prema prošlosti, strah usmjeren prema budućnosti.¹⁷

U drugoj skupini su emocije koje su uvijek vezane uz objekt, to su emocije ljubavi i odbacivanja, a one se uvijek osjećaju prema nekoj vrsti cilja, one imaju objekte.¹⁸ Kod takvih emocija koje su vezane uz objekte prisutan je i element našeg vlastitog projiciranja određenih svojstava na neki objekt koji ih može, ali i ne mora posjedovati, tako ih na primjer kod odbacivanja

¹¹ Oatley, Jenkins, 2003, 162

¹² Oatley, Jenkins, 2003, 263 - 266

¹³ Oatley, Jenkins, 2003, 263

¹⁴ Oatley, Jenkins, 2003, 263 - 264

¹⁵ Oatley, Jenkins, 2003, 264

¹⁶ Oatley, Jenkins, 2003, 264

¹⁷ Oatley, Jenkins, 2003, 264 - 265

¹⁸ Oatley, Jenkins, 2003, 265

ocrnjujemo, dok ih u ljubavi idealiziramo.¹⁹ Privrženost (ljubav prema roditelju/skrbniku), to je emocija koju dijete osjeća prema majci ili nekom drugom skrbniku, povezuje se sa željom da bude s njim, većom živahnošću u njegovoj nazočnosti i korištenjem te osobe kao sigurne baze iz koje istražuje svijet.²⁰ Zatim roditeljska (skrbnička) ljubav koja je recipročna privrženosti. To je emocija ljubavi koju skrbnik osjeća prema svom potomku, osjeća potrebu za brigom te upravo zbog te roditeljske ljubavi stupanj posvećenosti koju djeca zahtijevaju nije prevelik.²¹ Kao treća emocija koja je uvijek vezana uz objekt navodi se seksualna ljubav koja se događa kada se ljudi zaljube te ih obično privlači upravo njihova predodžba druge osobe.²² Gađenje je emocija gnušanja i izbjegavanja svega onoga što nam izaziva mučninu, to jest od čega nam je zlo.²³ Posljednja od njih je prezir, a to bi bila emocija međuljudskog odbacivanja koja se najčešće može vidjeti kod članova skupina kojima sami ne pripadamo. Također najčešće se povezuje s pojmom predrasuda pa tako odbacujemo ili diskriminiramo osobe samo na temelju vlastitih predodžbi.²⁴

Složene emocije su kako i sama riječ kaže složene, one su kompleksnije od onih osnovnih, a za ljude su važne dvije vrste složenih emocija. Njihov začetak s nekog aspekta može se pronaći kod čimpanzi, a za primjer se može uzeti zahvalnost.²⁵ Pa tako Weisfield (1980) raspravlja o tome kako se sami korijeni emocije zahvalnosti mogu vidjeti kod čimpanza dok dijele hranu s prijateljima.²⁶ Upravo zahvalnost djeluje na način da potiče želju za uzvraćanjem te je osim toga bitna u uspostavljanju brojnih odnosa, a za primjer se može uzeti prijateljstvo.²⁷ Adam Smith (1759) je emocije zahvalnosti zajedno s empatijom, simpatijom i sućuti nazvao moralnim osjećajima i to iz razloga jer je bio uvjeren kako te emocije omogućuju postojanje ljudskog društva.²⁸ Što se tiče druge skupine složenih socijalnih emocija tu pripadaju emocija srama, krivnje i socijalne anksioznosti, a upravo im je Darwin (1872) posvetio čitavo poglavlje ističući da je jedan izraz iz te skupine, crvenjenje, jedinstven za ljudsku vrstu, a također i univerzalan.²⁹

Još jedna od mogućih klasifikacija je podjela na pozitivne i negativne. Oatley i Jenkins navode kako su upravo takvu vrstu klasifikacije koristili brojni te kako je bila središnje

¹⁹ Oatley, Jenkins, 2003, 265

²⁰ Oatley, Jenkins, 2003, 265

²¹ Oatley, Jenkins, 2003, 265 - 266

²² Oatley, Jenkins, 2003, 266

²³ Oatley, Jenkins, 2003, 266

²⁴ Oatley, Jenkins, 2003, 266

²⁵ Oatley, Jenkins, 2003, 88

²⁶ Oatley, Jenkins, 2003, 88 - 90

²⁷ Oatley, Jenkins, 2003, 90

²⁸ Oatley, Jenkins, 2003, 90

²⁹ Oatley, Jenkins, 2003, 90

pitanje nekoliko utjecajnih pristupa emocijama i raspoloženjima. Podjela na pozitivne i negativne emocije može se prikazati kao prilažanje i izbjegavanje, ono što kod te podjele nije posve jasno je to što neke emocije ne možemo s potpunom sigurnošću klasificirati ni u potpunosti pozitivne ili u potpunosti negativne. Za primjer se navodi emocija ljutnje, Averill (1982) ističe kako je upravo ta emocija često shvaćana kao negativna emocija, a ona u svojoj suštini sadrži prilažanje pa čak i samo pomirenje na nekoj osnovi.³⁰ Shodno rečenom, pozitivne emocije su emocije približavanja, to jest mogućnosti da se podciljevi ostvare, što bi značilo postupak približavanja osobi, dok bi negativne emocije uključivale udaljavanje i izbjegavanje, negativne procjene mogućnosti ostvarivanja cilja, kratko rečeno, takve emocije uključuju povlačenje.³¹

Kada govorimo o vrsti emocija, bitno je spomenuti kako postoje međukulturalne razlike u razumijevanju i procjeni istih. Ipak, smatra se kako postoje određene univerzalne emocije, a dio dokaza za to jest to što iste emocije možemo prepoznati u različitim kulturama.³² Zaključilo se kako su zajednička obilježja emocija u različitim narodima značajnija nego razlike koje među njima postoje. U određenim kulturama se neke emocije jednostavno previše ističu, dok se u drugim kulturama iste ne uočavaju.³³ Tako Hupka (1991) za primjer uzima ljubomoru, argumentirajući kako u zapadnom društvu brak, iz kojeg kasnije proizlazi obitelj koju sačinjavaju dva roditelja, označava ključ za stjecanje statusa odrasle osobe, ekonomske i stambene sigurnosti, za podizanje djece, društvo odrasle osobe i seks.³⁴ Kod takvih društava pojavom treće osobe, seksualni uljez ugrožava čitavu strukturu pa dolazi do ljubomore. Za razliku od zapadnog društva, u nekim drugim društvima, koja su više rodovski uređena, gdje je izraženo shvaćanje sebe kao „mi“, podržava se svakoga pa tako izvanbračni seks iz zabave može biti uobičajen, stoga u takvim društvima, seksualni uljez neće predstavljati nikakvu opasnosti niti će ugroziti takvu strukturu, shodno tome u takvim se društvima ne pojavljuje ljubomora i nije toliko istančana.³⁵

³⁰ Oatley, Jenkins, 2003, 267

³¹ Oatley, Jenkins, 2003, 267

³² Oatley, Jenkins, 2003, 49

³³ Oatley, Jenkins, 2003, 49

³⁴ Oatley, Jenkins, 2003, 50

³⁵ Oatley, Jenkins, 2003, 50

4.2. PROCES EMOCIJA

Emocije se obično ne javljaju iznenada, one su obično nečim izazvane, zatim prolaze kroz određeni proces, a zatim imaju posljedice.³⁶ Široko prihvaćen prijedlog iznio je Frijda (Frijda, 1986; Mesquita i Frijda, 1992) o emociji kao o nizu faza, što se može prikazati ovako:

Procjena ➡ evaluacija obzirom na kontekst ➡ spremnost na djelovanje ➡ fiziološke promjene, izražavanje i djelovanje.

Osim prijedloga koji je gore naveden, Stein, Trabasso i Liwag (1994) predložili su faze koje se donekle razlikuju Frijdinim, a u kojima se naglašavaju vjerovanja, zaključci i planovi, a one glase ovako:

1. Opaža se obično neočekivan događaj, koji mijenja položaj važnog cilja.
2. Vjerovanja su često na iskušenju, što može izazvati pojavu tjelesnih promjena i izraza.
3. Stvaraju se planovi o tome što učiniti u vezi s događajima kako bi se ponovno uspostavio ili promijenio cilj, te se razmatraju vjerojatni rezultati planova.

Te su faze obuhvaćene u pitanju: „Što se dogodilo?“ i „Što mogu učiniti oko toga i što se zatim može dogoditi?“.³⁷ Stein, Trabasso i Liwag (1994) smatraju da će način na koji osoba vidi određeni događaj, to jest okvir koji koristi, a koji ovisi o ciljevima i vrijednostima osobe odrediti način na koji se događaj procjenjuje i pamti.³⁸

³⁶ Oatley, Jenkins, 2003, 98

³⁷ Oatley, Jenkins, 2003, 98 - 99

³⁸ Oatley, Jenkins, 2003, 99

4.3. PROCJENA I EVALUACIJA EMOCIJA

Emocije su sastavni dio čovjeka i njegovog života. Naša osjećanja mogu proizaći iz raznih situacija ili događaja koji nas okružuju. Osvještavanje istih i prepoznavanje je teži dio. Emocije se mogu izazvati na brojne načine, a Arnold i Gasson (1954) su uveli ideju kako je prvi korak svemu tome upravo procjena, točnije prepoznavanje nekog događaja kao značajnog.³⁹ Dobar sažetak procjene kao važne za cilj dao je Lazarus (1991).⁴⁰ On ju naziva primarna procjena, te smatra kako ona ima tri obilježja:

1. Ima li ili nema važnost za cilj - emocija će se javiti samo onda kada je događaj važan za cilj ili interes
2. Slaganje s ciljem ili neslaganje s ciljem - približavanje cilju izazvat će pozitivne emocije, a udaljšavanje će uzrokovati negativne emocije
3. Tip uključenost ega u događaj, točnije njegova važnost za osobu - ako događaj uključuje samopoštovanje, mogućnosti su ponos ili ljutnja, a dalje iz toga proizlazi ljubav ili tuga.

Postoji duga tradicija istraživanja emocija u kojima je glavna pretpostavka da emocije uključuju osjećaj koji se ne može dalje reproducirati ili analizirati.⁴¹ Neupitno je da su emocije kompleksna stvar koju nije samo tako lako okarakterizirati kao pozitivnu ili negativnu, postoji cijela skala emocija i nijansi između. Neki od autora navode kako se procjene čine „hladnima“, dok su emocije „vruće“, kao obrazloženje tome navodi se traženje idealnog partnera.⁴² Osoba može napraviti cijelu listu osobina koju želi kod budućeg partnera, a na kraju se može zaljubiti u osobu koja ne zadovoljava sve određene kriterije, bez ikakvog očitog posredujućeg procesa.⁴³ Uzročnost emocija nije nužno svjesna, a ni procjene ne moraju biti svjesne, a pogotovo ne moraju biti hladne.⁴⁴

Misli su te koje su bitne u našem iskustvu emocija, one upravljaju nama. Imamo misli o kontekstu, u njima razmišljamo o planovima i o tome kako se nositi s događajem koji je izazvao emociju.⁴⁵ Lazarus (1991) to naziva sekundarnom procjenom.⁴⁶ Kao jedna od metoda za zahvaćanje misli u toj fazi jest zapisati ih u neku vrstu dnevnika, a jedna od prvih koja je to i učinila

³⁹ Oatley, Jenkins, 2003, 99

⁴⁰ Oatley, Jenkins, 2003, 99 - 100

⁴¹ Oatley, Jenkins, 2003, 102

⁴² Oatley, Jenkins, 2003, 102

⁴³ Oatley, Jenkins, 2003, 102

⁴⁴ Oatley, Jenkins, 2003, 102

⁴⁵ Oatley, Jenkins, 2003, 102

⁴⁶ Oatley, Jenkins, 2003, 102

je Joanna Field (1934) koja je željela vidjeti što je u životu usređuje.⁴⁷ Zapisivanje vlastitih misli u određenom trenutku možda se ponekad može učiniti besmislenim i bezveznim, ali upravo kroz taj proces zapisivanja trenutnih misli možemo kroz određeno vrijeme uvidjeti kakvo je stanje naših misli kroz određeni period našeg života. Može se doći i do određenih pitanja i zaključaka poput: što je to što nas uznemiruje, tko ili što nas usređuje, te kako spriječiti pojavljivanje istih negativnih misli. Također, može se pronaći uzrok te se može evaluirati vlastite emocije i tako raditi na sebi. Zaokupljujuće misli o emocijama mogu biti nužne, ograničavajući pažnju, pokušavajući dati smisao događajima koji dovode naša vjerovanja u iskušenje, dozivajući slične situacije za usporedbu s trenutačnim problemom, donoseći razne planove za budućnost.⁴⁸ Čak i Beck i suradnici (1979) preporučuju vođenje neke vrste dnevnika u kojem pacijent bilježi događaje koji su izazvali emocije, same emocije i misli koje se uz njih javljaju. Misli su tumačenje događaja.⁴⁹ U središtu Beckove terapije je upravo drevna Aristotelova ideja da emocije jesu evaluacije, kao i to da ih možemo mijenjati jer do neke mjere možemo birati kako ćemo evaluirati događaje.⁵⁰ Tako D. Piskač navodi kako iz jedne te iste životne situacije, tri različite osobe mogu imati tri različite emocionalne reakcije na nju, što znači da postoji mogućnost da jedna emocionalna reakcija bude zamijenjena nekom drugom ako se promijeni razmišljanje o životnoj situaciji.⁵¹ Uistinu smo u mogućnosti upravljati vlastitim mislima i osjećajima ukoliko sami razumijemo što je uzrokovalo naše osjećaje. Bitno je osluškivati svoje emocije i pokušati ih evaluirati, promijeniti način razmišljanja, a shodno tome, doći će i emocionalne promjene.

⁴⁷ Oatley, Jenkins, 2003, 102

⁴⁸ Oatley, Jenkins, 2003, 103

⁴⁹ Oatley, Jenkins, 2003, 104

⁵⁰ Oatley, Jenkins, 2003, 104

⁵¹ Piskač, 2018, 49

4.4. RASPOLOŽENJE I EMOCIJE

Emocije su strukture koje upravljaju našim životima, osobito našim odnosima s drugima.⁵² Ono što je svakako bitno kod emocija, odnosno reagiranja na pojavu istih je naše trenutno raspoloženje koje može utjecati na prosudbu, točnije, na našu percepciju. Moglo bi se reći kako raspoloženje i emocije čine svojevrsnu sinergiju, odnosno da jedno uz drugo omogućuju povećavanje ili smanjenje uvida u percepciju drugih emocija. Za imenovanje emocija korišteni su brojni pojmovi, tako je pojam „osjećaj“ sinonim za emociju, iako sam ima širi smisao.⁵³ Nekada davno, u starijoj psihologijskoj literaturi koristio se pojam „afekt“, koji se još uvijek koristi kako bi označio još širi raspon fenomena koji se odnose na emocije i raspoloženja, te sklonosti i drugo.⁵⁴ Sam naziv „raspoloženja“ odnosi se na razmjerno dugotrajna ili kratkotrajna emocionalna stanja koja obično mogu trajati satima, danima ili tjednima, a samo nastajanje istog može biti nejasno, kao i njegovo prestajanje.⁵⁵ Spomenulo se kako su nekako emocije i raspoloženja isprepleteni jedno uz drugo kada govorimo o našim percepcijama, pa se postavlja pitanje postoje li učinci raspoloženja na percepciju i ako postoje, kakvi su učinci raspoloženja na samu percepciju? Primjećujemo li više one stvari ili emocije koje su sukladne ili približne našim emocijama, točnije, trenutnom raspoloženju? Odgovore na slična pitanja pokušali su pronaći Niedenthal i Setterlund (1994), te su otkrili kako je zapravo takve učinke teško pokazati.⁵⁶ Naime, oni su pokušali izazvati raspoloženja radosti i tuge na način da su svojim ispitanicima dali slušalice i tijekom eksperimenta im puštali klasičnu glazbu i na taj način izazivali tugu ili sreću.⁵⁷ Zadatak koji su ispitanici imali je taj da su se na ekranu nakratko pojavljivali nizovi slova. Ispitanicima je rečeno da što brže pritisnu jednu tipku ako niz slova koji im je prikazan predstavlja riječ, a drugu tipku ukoliko im ne predstavlja riječ. U tom istraživanju riječi su bile iz pet kategorija: riječi koje su bile povezane s radošću kao što je „oduševljenje“, pozitivne riječi koje nisu povezane s radošću kao što je „mirnoća“, zatim riječi povezane s tugom kao što je „plakati“, te negativne riječi koje nisu povezane s tugom kao što je „ozljeda“, te neutralne riječi kao što je „navika“.⁵⁸ Ono što su utvrdili je kako je sama glazba utjecala na raspoloženje ljudi, točnije, proizvela je radosno ili tužno

⁵² Oatley, Jenkins, 2003, 124

⁵³ Oatley, Jenkins, 2003, 124

⁵⁴ Oatley, Jenkins, 2003, 124

⁵⁵ Oatley, Jenkins, 2003, 124 - 125

⁵⁶ Oatley, Jenkins, 2003, 268

⁵⁷ Oatley, Jenkins, 2003, 268

⁵⁸ Oatley, Jenkins, 2003, 268

raspoloženje, te kako su ispitanici brže donosili odluke za radosne nego za tužne riječi. Također, oni ispitanici koji su bili u radosnom raspoloženju brže su prepoznavali radosne nego tužne riječi, suprotno tome, kada su ispitanici bili tužni, brže su prepoznavali tužne riječi od radosnih.⁵⁹ Ono što se uspjelo na neki način utvrditi jest kako se možemo poistovjetiti s onim emocijama koje i sami u tom trenutku osjećamo, točnije kako ipak lakše i brže prepoznajemo emociju koju osjećamo od onih emocija koje su suprotne našem raspoloženju. Sukladno tome, moglo bi se reći kako ipak postoji određeni utjecaj našeg trenutnog raspoloženja na percepciju.

5. MIROSLAV KRLEŽA

U knjizi „Razgovori s Krležom“, Predraga Matvejevića sam Miroslav Krleža izjavljuje: „Čovjek je postao to što jeste, time što se danas zove čovjek, tek kad je počeo pisati.“⁶⁰ Miroslav Krleža smatra se jednim od najvećih hrvatskih pisaca 20. stoljeća, njegovo stvaralaštvo i djelovanje dalo je velik doprinos kako hrvatskoj, tako i svjetskoj kulturi. Jedan je od najsvestranijih hrvatskih pisaca 20. stoljeća, bio je pjesnik, pripovjedač, romanopisac, dramski stvaratelj, esejist, leksikograf, polemičar, koji je svojim opsežnim književnim djelom obilježio cijelo književno razdoblje u kojemu je djelovao.⁶¹ Prema predaji, Matoš je pred smrt pročitao Krležin prvijenac i navodno prerekao da se rodio veliki talent.⁶² Miroslav Krleža rođen je 7. 7. 1893. godine u Zagrebu u obitelji gradskog redarstvenog nadstražara Miroslava i Ivke, a veliku i važnu ulogu u Krležinu najranijem djetinjstvu uz same roditelje imala je baka, koja je do Krležine devete godine živjela s njegovim roditeljima.⁶³ Godine 1903. upisuje se u Kraljevsku veliku dolnjogradsku gimnaziju u Zagrebu i tu započinje interes za kazalištem, piše prve igrokaze inspirirane motivima iz hrvatske povijesti te biblijskim i antičkim temama, a 1906. godine se zbog sukoba s razrednikom preselio u Kraljevsku veliku gornjogradsku gimnaziju, da bi na kraju ponavljajući četvrti razred prešao u

⁵⁹ Oatley, Jenkins, 2003, 268

⁶⁰ Matvejević, 2001, 31

⁶¹ Šicel, 1997, 166

⁶² Jelčić, 2004, 356

⁶³ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> (25.lipnja 2019.)

vojnu školu.⁶⁴ Njegov odlazak u vojnu školu u Pečuh potaknut je njegovim vlastitim osjećajem manje vrijednosti i svojevrzne sramote. Školovao se na mađarskom pa je tako upoznao najvažnija djela mađarske književnosti, oduševljavao ga je Petőfi, a zaokupili su ga i Ibsen i Schopenhauer.⁶⁵ Nakon završene škole, dobio je carsku stipendiju za mađarsku vojnu akademiju Ludoviceum te se upisuje 1911. godine, da bi već iduće godine prekinuo školovanje, prelazeći u Srbiju jer je htio stupiti u srbijansku vojsku, ali nije bio primljen.⁶⁶ Sljedeće godine, u jeku Balkanskih ratova, ponovno prelazi u Srbiju, ali je osumnjičen kao habsburški špijun, te je prebačen na područje Monarhije kod Zemuna, gdje je uhićen i lišen vojnog čina.⁶⁷ Tijekom Prvog svjetskog rata bio je vojnik u Galiciji na Karpatima, odakle je prebačen u bolnicu i otpušten iz vojske u Zagrebu.⁶⁸ Od 1914. surađuje u dnevnom novinstvu i u časopisima, a u međuratnom razdoblju bavi se isključivo književnošću i publicistikom. Pokrenuo je i uređivao nekoliko časopisa, kao što su „Plamen“, „Književna republika“, „Danas“ i „Pečat“, a svi ti časopisi ostavili su snažan trag u hrvatskoj kulturi i političkom životu uopće.⁶⁹ Svoje radove počinje objavljivati vrlo rano, tako počevši od 1914. godine u „Književnim novostima“ Milana Marjanovića objavljuje svoju prvu dramu „Legenda“ pa sve do sedamedestih godina izlazeći iz okvira uobičajene književno-povijesne periodizacije. Jasno se opredjelio za tri značajne pojave iz tradicionalne hrvatske književnosti kao tri najvažnije ključne točke njezina istinskog umjetničkog kontinuiteta: bogumili, Juraj Križanić i Silvije Strahimir Kranjčević. Krleža je istaknuo kako prihvaća samo takve stvaratelje koji su se svojim djelom nametnuli kao duhovni spasonoše.⁷⁰ U općem sumraku vremena, potaknut idejama Oktobarske revolucije i lenjinskim tezama, Krleža se jasno opredijelio za lijevu intelektualnu i političku opciju, aktivno se uključujući u redove tadašnjih komunističkih intelektualaca.⁷¹ Početkom tridesetih godina, dolazi do razmimoilaženja između njega i političkih mu istomišljenjika glede shvaćanja smisla umjetnosti, te funkcije književnosti posebno. Krleža se zalagao za slobodu stvaralačkog čina i upravo zbog zauzimanja svojih stavova dolazi do sukoba.⁷² Zauzimao se za dominantno estetske kriterije u umjetnosti i negira socijalnu i političku tendenciju kao vrijednosni kriterij.⁷³ Osim politike koja je uistinu bila prisutna kroz cijeli Krležin život,

⁶⁴ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> (25. lipnja 2019.)

⁶⁵ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> (25. lipnja 2019.)

⁶⁶ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> (25. lipnja 2019.)

⁶⁷ Goldstein, 2013, 265

⁶⁸ Goldstein, 2013, 265

⁶⁹ Goldstein, 2013, 265

⁷⁰ Šicel, 1997, 166

⁷¹ Šicel, 1997, 166

⁷² Šicel, 1997, 166-167

⁷³ Goldstein, 2013, 295

njegovo stvaralaštvo, to jest književni put započinje vrlo rano. Njegov književni put započinje stihovima i dramskim tekstovima koji su ekspresionistički obojeni.⁷⁴ Njegova prva poetska ostvarenja (Pan, 1917., Tri simfonije, 1917.), a zatim i njegova ratna lirika skupljena u tri knjige („Pjesme I“, „Pjesme II“ i „Pjesme III“, 1918. i 1919.) pokazuju aktivno pjesničko suprotstavljanje svemu što dehumanizira ljudsko biće. U svojim djelima progovara začuđujućom snagom o sukobu svjetla i tame, a u ratnoj lirici prisutan je potpuni kontrast gdje su prisutne crne i sive boje stihova koje su izazvane Krležinim doživljajem rata kao prevlasti gluposti nad razumom. Kao što je vidljiv Krležin stav i razmišljanje kroz poetiku i ratnu liriku, tako su vidljivi mladenački stavovi i vidici na životne probleme koje će u njegovim dramama (poput drama „Legenda“, 1914., „Saloma“, 1918., „Kraljevo“, 1918., „Kristofor Kolumbo“, 1918., „Michelangelo Buonarroti“, 1919) poprimiti oblik jačeg sudara subjektivnog i objektivnog, dovesti će do unutrašnjih kontroverzi u samom piscu, točnije do određenih sumnji. Taj prvi ciklus njegovih drama gradi na kvantiteti, razbijajući prostor i vrijeme, inzistirajući na izrazito vizualnom efektu, pod utjecajem je vaildovskog simbolizma i srednjoeuropskog ekspresionizma.⁷⁵ Dvadesete i tridesete godine bile su vrlo plodonosne za Krležino stvaralaštvo, bio je vrlo aktivan, izdaje nekoliko svojih djela, a osim toga pokreće i uređuje časopis „Književna republika“, u Beogradu 1931. godine izdaje „Knjigu pjesama“, a svoj novelistički opus objavljuje u dvije knjige – „Hrvatski bog Mars“, 1922. i „Novele“, 1923. godine. Djelo „Hrvatski bog Mars“ nastavak je variranja ratnih motiva i tema kakve je započeo još u svojoj poeziji, lucidno analizirajući psihologiju našeg malog čovjeka, to jest seljaka, ali i intelektualca i njihovo (ne)snažljenje u ratnom kaosu, a „Novele“ zajedno s romanom „Vražji otok“ 1924. godine proširuju tematiku i na malograđansko zagrebačko društvo. Smatra se kako je Krleža jedini u našoj književnosti s tolikom određenom snagom duboko umjetnički razradio tragiku izgubljenosti i nesnalažljivosti hrvatskog čovjeka kao logičnu posljedicu tradicionalne malograđanske sredine koja je prije svega na intelektualca ostavila neizbrisiv pečat nečeg nedoučenog i primitivnog.⁷⁶ Skoro istovremeno izlazi Krležin drugi dramski ciklus koji se sastojao od djela „Golgota“, 1922., „Galicija“, kasnije nazvana „U logoru“, isto 1922. i „Vučjak“ 1923. godine. Tematika i dalje ostaje ista, svaki se dramski tekst na svoj način veže uz rat ili uz posljedice ratovanja. U trećem dramskom ciklusu uočljiva je Krležina promjena, točnije prijelaz prema društveno-psihološkoj drami skandinavskog modela poput Ibsena i Strindberga, a tom trećem dramskom opusu pripadaju drame: „Gospoda Glembajevi“, 1928., „U

⁷⁴ Šicel, 1997, 167

⁷⁵ Šicel, 1997, 167 - 168

⁷⁶ Šicel, 1997, 168

agoniji“, 1928. i dvije godine poslije nastaje drama „Leda“. Samoj toj dramskoj trilogiji pripadaju i prozni fragmenti o Glembajevima koji se mogu shvatiti kao svojevrsna sinteza onoga što je Krleža već prije samo djelomično pisao o hrvatskom čovjeku, a posebno intelektualcu. U djelu „Gospoda Glembajevi“ Krleža daje punu sliku nastajanja gornjogradske feudalne i donjogradske građanske sredine, njihova uspona i samog pada. Zadiranjem u predjele psihe, naglašenom naturalističko-psihološkom metodom on crta tragiku ljudskoga pretvorenog u animalno i patološko.⁷⁷ Njegove drame „Gospoda Glembajevi“ i „U agoniji“ kulminacija su dramskog umijeća, izvanredne konverzacijske ali i duboke misaone drame posebno ističući agramerski žargon u govoru, time je uspio potpuno ostvariti i autentično ozračje sredine u koju je smjestio sudbine svojih junaka.⁷⁸ Slijedeći trag ibsenovske građanske dramaturgije stvorio je dramu „Gospoda Glembajevi“. Krleža je izmislio Glembajeve i cijelu glembajevsku lozu da bi mogao demonstrirati ne samo svoje životne poglede nego još više literarnu metodu napregnutog psihologiziranja što ciklus „Gospoda Glembajevi“, „U agoniji“ i „Leda“, a posebice prve dvije drame, stilski obilježava kao reprezentativne primjere našeg psihološkog ekspresionizma koji je ostavio trag i u njegovu romanu „Povratak Filipa Latinovicza“.⁷⁹ Ovaj roman potraga je za izgubljenim djetinjstvom u njemu je donešena određena doza svježine.⁸⁰ Posebnu pozornost Krleža je izazvao upravo romanom „Povratak Filipa Latinovicza“, 1932. godine, koji je u određenom smislu paradigma modernog romana u hrvatskoj književnosti, zahvaljujući prije svega destrukciji tradicionalne čvrste fabularne strukture i naglašenom esejizmu, to je roman umjetnika i slikara, roman povratka. 1936. godine izlazi vjerojatno najjači Krležin umjetnički tekst „Balade Petrice Kerempuha“, njegova monumentalna vizija i freska, njegov prodor u srž problema, a to je hrvatski čovjek u povijesnom kontekstu njegova trajanja kroz nekoliko stoljeća. Upravo je u Baladama prikazana sva virtuoznost i raskoš umjetničkog talenta Miroslava Krleže.⁸¹ Veličina djela „Balade Petrice Kerempuha“ leži i u njegovom jeziku: pisano je pjesnikovom vlastitom rekonstrukcijom starog kajkavskog jezika prema jeziku Habdelića i Vramca, Belostenca, Mikloušića, Brezovačkog i Lovrenčića, jezikom s dahom i okusom hrvatske zemlje i kmetskog znoja, jezikom prema kojemu je pokazivao trajnu nostalgiju.⁸² Što se tiče Krležine političke upletenosti, gledištima o problemu diktature, demokracije, sudbinama ljudi u takvim okruženjima

⁷⁷ Šicel, 1997, 168

⁷⁸ Šicel, 1997, 169

⁷⁹ Jelčić, 2004, 360

⁸⁰ Frangeš, 1987, 297

⁸¹ Šicel, 1997, 169 - 170

⁸² Jelčić, 2004, 358

prije početka Drugog svjetskog rata, sve te misli iskazao je kroz romane „Na rubu pameti“, 1938. i „Banket u Blitvi“, 1939.⁸³ Roman „Na rubu pameti“, prepun suprotnosti, snažan je roman u kome se razvija slika vremena, njegovih junaka i antijunaka, u procijepu između politike i morala, svjetlosti i mraka, istine i laži, pameti i gluposti.⁸⁴ Krleža je pisao i dnevnike od svojih mladenačkih dana pa do skoro pred kraj života. Posljednjih desetak godina života prestaje pisati. U njima je bilježio kronike, događaje, sjećanja i uspomene, ali isto tako kroz njih razvija svoju esejističku, misaonu lucidnost, unoseći istodobno u te tekstove i naglašene poetsko-fantazijske elemente.⁸⁵ Prvo razdoblje Krležina stvaralaštva završeno je u razdoblju njegove šutnje, u vremenu od 1941. – 1945. godine, kada je zbog političkih prilika odlučio biti u tišini. Dolazi do sloma Jugoslavije, stvaranja Nezavisne Države Hrvatske i komunističke oružane pobune nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez, Krleža se tada odlučio ne pridružiti svojim ideološkim drugovima nego je cijelo to razdoblje građanskog rata, te četiri godine proveo u šutnji i time je završeno njegovo prvo razdoblje stvaralaštva.⁸⁶ Ponovno se pojavljuje tek sredinom 1945. godine, kao jedan od urednika novog časopisa „Republika“.⁸⁷ Posljednja drama s izrazito esejističkim obilježjem je „Aretej“ ili „Legenda o sv. Ancili“ objavljena je 1963. godine, a 1967. godine izlazi i njegov roman „Zastave“, roman u kojem Krleža promatra i analizira Hrvatsku kroz likove glavnih junaka od vremena raspada Turske i sloma Austrije do rasula Mađarske i stvaranja državne tvorevine Srba, Hrvata i Slovenaca.⁸⁸ Upravo su kroz djelo „Aretej“ prikazane Krležine sumnje pa čak i sumnja u ono u što je vjerovao godinama, a to je ideologija njegove mladosti. Zanimljivo je kako je Krleža većinu svojih djela prožeo jednom propalom ideologijom, sam, svojim otmjenim, quasaristokratskim „glembajevskim“ životnim stilom, toj ideologiji nije pripadao nikada, iako njegov literarni stil upućuje često i neminovno na komunističku narav njegova djela.⁸⁹ Krleža je pisac velikog djela i čovjek velikih zabluda, ipak, njegova djela iako su izrasla na istim, svojom vlastitom snagom preživjela su te ostala neosporna i na njihovim ruševinama.⁹⁰ 1950. Krleža postaje direktorom Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda, danas Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ te je bio na mjestu glavnog urednika Enciklopedije Jugoslavije u vremenskom razdoblju od 1955. do 1971.⁹¹ Bitno je spomenuti 1954. godinu jer je tada u Beogradu izvedena jedna od Krležinih

⁸³ Šicel, 1997, 170

⁸⁴ Jelčić, 2004, 360

⁸⁵ Šicel, 1997, 170

⁸⁶ Jelčić, 2004, 361

⁸⁷ Jelčić, 2004, 361

⁸⁸ Šicel, 1997, 170

⁸⁹ Jelčić, 2004, 363

⁹⁰ Jelčić, 200, 363

⁹¹ Goldstein, 2013, 265

legendi i to „Kristofor Kolumbo“. Upravo time započinje novo razdoblje u kojem se otkrivaju avangardističke vrednote u ranim Krležinim dramskim tekstovima, a sam vrhunac bit će u 70-im godinama.⁹² Početak 70-ih godina u znaku je Krležinih dramskih tekstova koji doživljavaju kritičke reinterpretacije, a poseban je naglasak na dramama „Kraljevo“ i „Kristofor Kolumbo“. Krleža se i pred kraj života zanimao za sva zbivanja u književnom životu i dalje prati sve što se odnosi na nekadašnji sukob na ljevici i njegove aktere, dočekao je vijest o smrti Josipa Broza s dubokim osjećajem tuge. Nedugo nakon toga umire i njegova žena Bela što ga u potpunosti dovodi u stanje depresije te iduće godine umire i on. Sahranjen je na Mirogoju 04.01.1982. godine.⁹³

Krležin stav o književnosti poznat je još otprije, ali i kasnije se bori s tim da iskaže vrijednost umjetnosti i simbiozu umjetnosti i stvarnosti. Naglašava kako pravi stvaralac mora ponajprije promatrati i analizirati individualnu ličnost u kojoj se prelamaju sudbonosni povijesni događaji pa tek onda iz tih individualnih sudbina junaka kao temeljnih jediniki izvući „poruku“, to jest tendenciju koja neće stršati izvan djela nego će biti njegov organski dio.⁹⁴ Nedvojbeno je kako je Krleža ostavio najveći volumen u hrvatskoj književnosti do danas: u 88 godina života i 66 godina književne produktivnosti napisao je pedesetak svezaka pjesama, novela, romana, drama, eseja, političke publicistike, polemika, rukopisa, dnevnika, memoara i enciklopedijskih natuknica; u njegovu djelu možemo naći sve oblike književnog izražavanja.⁹⁵ Kako je i navedeno, Krleža je bio umjetnička duša koja je bila isprepletena politikom, možda je to išlo ruku uz ruku jedno s drugim, ali nedvojbeno je kako je upravo Miroslav Krleža ostavio neizbrisiv trag u našoj književnosti. Jedan je od najvećih hrvatskih pisaca 20. stoljeća koji je ostavio brojna djela iza sebe, različitih žanrova i tema, time je zauvijek ostavio djelić sebe i svojih misli ispisanih na stotinama stranica.

⁹² <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> (25.lipnja 2019.)

⁹³ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747> (25.lipnja 2019.)

⁹⁴ Šicel, 1997, 203

⁹⁵ Jelčić, 2004, 356

5.1.ROMAN POVRATAK FILIPA LATINOVICZA

Što je roman? Teorija romana nastaje „na pozadini“ raspada građanske slike svijeta, na novom iskustvu stvarnosti koje se ni mišljenjem ni umjetnošću više ne može obuhvatiti, ali upravo zato postaje svojevrsnim „problemom“.⁹⁶ „Problematicnost“ romana, kao simptom problematičnosti svake pa i fiktivne vizije totaliteta i smisla ljudskog života, tako postaje najdublji unutarnji poticaj ne samo za stvaranje novih oblika romana nego i za preispitivanje onoga što se do tada zvalo veliki roman pa tako i za traženje odgovora na pitanje o tome kako o romanu uopće valja razmišljati, kako ga valja istražiti i što uopće o romanu trebamo znati.⁹⁷ Sam roman zrcali određenu stvarnost, on zrcali njezinu dvoznačnost: prožimanje tame i svjetla, kaosa i reda, ali i besmislenosti i cilja, smrti i života.⁹⁸ U književnim se djelima zrcali život zbiljskih pojedinaca i naroda pa su tako opisani stvarni običaji i navike, u njima se javljaju problemi koji su karakteristični za neka povijesna razdoblja i za neke ljudske zajednice. Književna djela stvaraju vlastite svjetove, koji se prema zbiljskom svijetu ne odnose kao kopija prema originalu, nego kao jedan original prema drugom originalu.⁹⁹

Da bismo neko književno djelo razumjeli i prihvatili upravo kao umjetničko djelo, potrebno je shvatiti ga kao smislenu cjelinu.¹⁰⁰ Roman „Povratak Filipa Latinovicza“ po svojoj tematici odstupa od tematike tog vremena. Naime kada je riječ o tematici proznog stvaralaštva u prijeratnom razdoblju, tu je prevladavao interes za socijalnu problematiku iz suvremenog života koja se najčešće pronalazila u seoskim sredinama. Krleža je svojim romanom otvorio posve novu stranicu moderno strukturirane proze s gradskom tematikom i problemima suvremenog intelektualca.¹⁰¹ Roman „Povratak Filipa Latinovicza“ u određenom je smislu paradigma modernog romana u hrvatskoj književnosti i to ponajprije zbog destrukcije tradicionalne čvrste fabularne strukture i naglašenog esejizma.¹⁰² Ovaj se roman tematski može svrstati u nekoliko tipova romana, tako ga se može odrediti kao roman povratka, a isto tako i romanom umjetnika, točnije slikara.¹⁰³ Roman o umjetniku svoju reprezentativnost stekao je stoga što je lik umjetnika, posve općenito, od vremena romantizma obilježen posebnom aurom pa i društvenom značajnošću kakvu umjetnici do kasnog osamnaestog stoljeća nisu imali. Empancipirani umjetnik u razdoblju

⁹⁶ Solar, 1979, 16

⁹⁷ Solar, 1979, 16

⁹⁸ Solar, 1979, 31

⁹⁹ Solar, 2001, 19 - 21

¹⁰⁰ Solar, 2001, 38

¹⁰¹ Šicel, 1997, 183

¹⁰² Šicel, 1997, 169

¹⁰³ Šicel, 1997, 169

građanskih revolucija, u začetku modernog vremena, postaje punoćom svoje ličnosti, a prema tome i svojom izraženom individualnošću postaje znamenom novog shvaćanja ljudske ličnosti.¹⁰⁴ Sam roman je puno više od romana povratka i romana umjetnika, dobiva se dojam kako se za ovaj roman teško opredijeliti samo za jedno, ono nije samo crno ili bijelo, između toga postoji pregršt boja. Glavni lik sukobljen je s različitim ljudima, mentalitetima, raznih profesija i različitog podrijetla, Filip kao glavni junak u susretu s njima ispituje svoju složenu, introvertiranu i hipersenzibilnu ličnost koja se našla u raskoraku između regionalnog izvorišta i univerzalnog doživljaja svijeta, u pronalasku je za vlastitim identitetom i bićem.¹⁰⁵ U romanu je reprezentativan pojedinac, odnosno junak romana, koji od Cervantesovih vremena na ovaj ili onaj način svojim životom i svojim odnosom prema društvenoj sredini svjedoči o raznim proturječjima i krizama suvremene zbilje.¹⁰⁶ Složenost središnjeg lika očituje se u tome što je on reprezentativan u odnosu na jasno izražene tendencije u europskoj kulturi onog vremena, on je autsajder koji se u svoj rodni zavičaj vraća kao potpuni stranac.¹⁰⁷ Sam Filipov povratak u svoj zavičaj predočuje motiv „stranog tijela“ s dva aspekta. Prvi od njih je taj što se u trenutku njegovog povratka on sam osjeća kao da uistinu ne pripada više tu, s jedne strane poznata mjesta bude u njemu sjećanja, ali isto tako svakim korakom osjeća se strancem. A drugi aspekt vidljiv je u njegovom zanimanju, time što je on umjetnik koji se našao u takvoj sredini koja baš i ne prihvaća njega kao takvog, samim time on postaje autsajder, dakle ličnost koja svojom psihičkom i društvenom dispozicijom sama po sebi već stvara uvjete za svojevrzne opreke i razdore sa sredinom.¹⁰⁸ Najstarija i najpoznatija klasifikacija romana je tematska klasifikacija, prema toj klasifikaciji kao vrste romana najčešće se spominju društveni, psihološki, povijesni, pustolovni, ljubavni, viteški, pikarski i kriminalistički roman.¹⁰⁹ Wolfgang Kayser predlaže tipologiju romana prema vladajućim čimbenicima integracije svih elemenata pojedinog romana, tako kod njega imamo roman zbivanja u kojem opisano zbivanje ujedinjuje sve ono što roman obrađuje (većina kriminalističkih i pustolovnih romana), zatim roman lika u kojem jedan ili nekoliko uzajamno povezanih likova dominira strukturom romana tako ostvarujući jedinstvo svih ostalih elemenata u romanu te roman prostora u kojem neki imaginarni ili stvarni prostor čini bitnu vezu između svega onog što roman opisuje.¹¹⁰ Prema tome, roman „Povratak Filipa Latinovicza“ svrstao bi se u roman lika. Krležin roman smatra se i

¹⁰⁴ Žmegač, 2001, 79 - 80

¹⁰⁵ Šicel, 1997, 170

¹⁰⁶ Žmegač, 2001, 78

¹⁰⁷ Žmegač, 2001, 78

¹⁰⁸ Žmegač, 2001, 78 - 79

¹⁰⁹ Solar, 2001, 222

¹¹⁰ Solar, 2001, 222

modernim romanom, a za primjer će se istaknuti kratka usporedba tradicionalnog i modernog romana koju je dao Fadil Bukić. U modernom romanu dominira perspektiva otvorene ili nedovršene svijesti glavnog junaka za razliku od tradicionalnog romana gdje je bitna perspektiva autorove svijesti koja se projicira kroz dovršene ili klasične likove romana. Bukić tako primjećuje kako svi drugi Krležini likovi u romanu djeluju dovršeno osim Filipa te kako su metafore u ulozi pojačavanja afektivnosti. Radikalan raskid s tradicijom u ovom romanu vidi iz razloga jer je svijet viđen iz perspektive modernog junaka s ambivalentnom i nezavršenom ljudskom sviješću.¹¹¹ Stvarnost koju Krleža donosi nabijena je mutnom, trulom, gotovo patološkom atmosferom u kojoj erotski i seksualni element ima značajno mjesto.¹¹² Književnost uvijek na neki način govori o zbilji jer i sama mašta ne može napustiti zbilju, tako književnost polazi od zbilje jer su u njoj utemeljene teme o kojima ona govori, zbiljski su problemi kojima se ona bavi, a i sama pitanja koja se postavljaju u književnim djelima pa tako i rješenja koja se predlažu ili se osporavaju.¹¹³ Žmegač (1986) izdvaja kako je u tematskom pogledu roman „Povratak Filipa Latinovicza“ kao što je već prije rečeno varijanta romana o umjetniku (Künstlerroman), a glavni lik je samo jedan od krležijanskih hipersenzibilnih intelektualaca, točnije umjetnika koji su u potrazi za svojim identitetom. Većinski dio romana sadrži Filipove meditacije o specifičnim likovnim problemima, razgovorima o umjetnosti i slikarstvu, cijeli roman je svojevrsna galerija slika i Filipovih razmišljanja o potencijalnim slikama.¹¹⁴

Spomenut će se i uzori i utjecaji drugih umjetnika na Krležino stvaranje, pogotovo kada je riječ o glavnom liku u romanu Filipu. Tako Fadil Bukić u svojoj raspravi o „Povratku Filipa Latinovicza“ izdvaja Matissea kao jednog od uzora u kreiranju Filipa, osim toga osvjetljava sličnost između Filipa koji je čovjek ulice poput Sartreova Roquentina, dok Roquentin svoju mučninu samo osjeća, Filip je i misli, u skladu s Rimbaudovom formulom „Ja je netko drugi“ tako i Filip istražuje podlogu svoje ličnosti, Sartreov roman ima strukturu klasičnog romana, a Krleža je negira.¹¹⁵ Također postoje paralele između Filipa i dr. Faustusa Thomasa Manna, osim toga Filip ima nešto i od Van Goghove gorčine, Filip je na planu slikarstva ono što je Baudelaire bio u literaturi.¹¹⁶

¹¹¹ Lasić, 1992, 426 - 427

¹¹² Lasić, 1989, 181

¹¹³ Solar, 2001, 18

¹¹⁴ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹¹⁵ Lasić, 1992, 427

¹¹⁶ Lasić, 1992, 427

5.2. INTERPRETACIJA ROMANA POVRATAK FILIPA LATINOVICZA

Umjetnik bio on pjesnik, slikar ili kompozitor karakterističan je lik romana od davnina do danas, od vremena kada je roman preuzeo ulogu da bude tumač senzibilnosti, životnih odluka i sumnji modernog subjekta u sklopu građanskog individualizma.¹¹⁷ Roman „Povratak Filipa Latinovicza“ je kao što se već spomenulo roman o umjetniku (Künstlerroman), koji u središte radnje stavlja glavnog lika Filipa, umjetnika, točnije slikara, a ono što on uistinu jest je jedna izgubljena osoba koja je u potrazi za vlastitim identitetom. Moglo bi se reći kako je ovaj roman i roman o problemima umjetničke kreativnosti.¹¹⁸ Njegov povratak u rodno mjesto nakon toliko godina izbjivanja mogli bismo možda shvatiti i kao svojevrsan Filipov povratak i pronalazak samog sebe, kakav je on bio nekad i danas, što ga je ponukalo da započne svoj život stopama jednog umjetnika te na njegov povratak. Svojim povratkom vraća se prvotnim problemima od kojih je pokušao pobjeći. *„On se jutros vratio u jednu svoju staru i nesavladanu sliku, u stare brige i nemire, i odatle ta žalost u njemu i ta potištenost, kao da se probudio u svom vlastitom grobu.“*¹¹⁹ Uobičajeni Künstlerroman usmjeren je gotovo isključivo na psihološku i društvenu stranu problematike: junak je umjetnik, dakle, s konvencionalnog gledišta, strastvena ličnost, osobenjak, boem, sa svim konotacijama pojma umjetnik.¹²⁰ Činjenica da je proza o Filipovoj senzibilnosti ne samo djelo o slikaru nego i u posebnom smislu slikarski roman, to jest galerija slika o kojoj je već bilo govora, tvori unutarnje jedinstvo toga teksta, njegovu koherentnost, ali ujedno i jedinstvo Krležina umjetničkog pothvata u hrvatskoj književnosti, a donekle i izvan njezinih granica.¹²¹ Objavljen prije Sartreove „Mučnine“ i Camusova „Stranca“, roman „Povratak Filipa Latinovicza“ po fokusiranoj tematici pripada tradiciji europske egzistencijalističke literature, također važan inspiracijski poticaj nesumnjivo je bila Freudova psihonaliza.¹²² Njezin se utjecaj osjeća od prikaza Filipova odnosa prema majci, analize događaja iz djetinjstva i podsvjesnih reakcija, do problematiziranja seksualnosti i preuzimanja Freudovih antropoloških nazora.¹²³ Što se tiče samog romana, glavni lik ovog djela je hipersenzibilni intelektualac, točnije umjetnik koji se našao na razmeđu dvaju svjetova u kojima više ne pronalazi sebe, sada nakon toliko godina više ne pripada niti jednoj sredini. Samo djelo bogato je reminiscencijama, Krleža

¹¹⁷ Žmegač, 2001, 79

¹¹⁸ Žmegač, 2001, 58

¹¹⁹ Krleža, 2004, 41

¹²⁰ Žmegač, 2001, 83

¹²¹ Žmegač, 2001, 85

¹²² <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25. lipnja 2019.)

¹²³ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25. lipnja 2019.)

nas vraćanjem unatrag, prisjećanjem na djetinjstvo glavnog lika pobliže upoznaje s istim, daje nam još širu sliku Filipa i njegovog života. Kao i kod Prousta, tako i u Krležinu romanu određeni poticaji izazivaju kod glavnog junaka lepezu reminiscencija, ti poticaji kod glavnog lika Filipa mogu biti vizualni, verbalni ili olfaktivni.¹²⁴ Tako riječ „fajle“ koju izgovara Joža Podravec u Filipu budi uspomene na prva erotska iskustva pa se širi novi krug asocijacija: likovna tema „prijesnog ženskog trbuha“, promukli glas koji mu govori da njegova majka ima nešto s kanonicima i biskupima, sve te reminiscencije imaju uvijek neko simboličko značenje, one su zapravo dijalog slikara s vlastitom prošlošću.¹²⁵ Primjer toga vidljiv je i u riječi „oganj“ koja pobuđuje u Filipu reminiscencije. „*Oganj! Ta stara zaboravljena riječ probudila je u Filipu jak osjećaj panonske podloge. On ni sam nije znao zašto, ali u taj tren osjetio je naobično jako neku subjektivnu elementarnu pripadnost toj podlozi: osjetio se doma.*“¹²⁶ Zapravo, osovinu Krležine kompozicije tvori internalizacija fikcije, a sama značajka tog oblika fikcije je stalno osciliranje između sadašnjosti i prošlosti, zapravo ukidanje granica koje kolektivna svijest povlači dijeleći prošlost od trenutnog zbivanja.¹²⁷ Ta simultanost vremena prisutna je u romanu pa tako u djelu vidimo paralaleno slike iz prošlosti, ali i iz sadašnjosti u isto vrijeme. To je vidljivo već na samom početku romana, u trenutku kada Filip stiže do ulaznih vrata kuće koja su obilježila njegov život, zatim do trafike u kojoj je nekoć živio, simultanost vremena se nadalje proteže kroz čitavo djelo. „*I onog jutra, kada se bio vraćao ovim stubama kao pokajnik, kao tat, koji je ukrao stotinjarku (a dolazi od bludnih i prljavih pijanih žena), i onog jutra, kada ga je rođena majka izbacila na ulicu s moralnim zgražanjem.... A sada se vratio u taj zabitni provincijalni zakutak, i jutro je proljetno... Onako isto na prstima, korak po korak, oprezno, sustegnuto daha, kao što se uvukao, Filip se prokrijumčario opet natrag na ulicu.*“¹²⁸ Krleža se služi brojnim modernim narativnim tehnikama poput defabuliziranosti, unutarnjeg monologa, asocijacija, a sama je proza esejizirana. Upravo su najveće novosti, koje se mogu smatrati tečevinama modernog romana uvedene na planu pripovjedne tehnike, veliku ulogu igra unutarnji monolog koji često prelazi u slobodni neupravn govori, vidljiva funkcija slobodnog neupravnog govora posebno je značajna u verbalizaciji Latinoviczevih psihičkih procesa.¹²⁹ Već spomenute asocijacije odigrale su važnu ulogu u romanu, upravo u protokoliranju Filipovih misli i psihičkih reakcija bitnu ulogu dobiva tehnika asocijacija,

¹²⁴ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹²⁵ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹²⁶ Krleža, 2004, 71

¹²⁷ Žmegač, 2001, 94

¹²⁸ Krleža, 2004, 8-10

¹²⁹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

ona je osobito došla do izražaja u ekspoziciji koja se gradi na napetosti između pripovjedne sadašnjosti i retrospektivnih prelazaka.¹³⁰

Tanka je granica između genijalnosti i ludila, između književnog i stvarnog svijeta, pa tako i autora nekog djela i interpretatora istog. Književno djelo kao cjelina dočarava svoj poseban svijet, a između književnog i stvarnog svijeta postoji određena veza.¹³¹ Upravo zbog te veze sposobni smo suosjećati i uistinu osjetiti emocije koje doživljava određeni lik u nekom književnom djelu. Mi kao interpretatori nekog književnog djela na neki način postajemo sustvaratelji teksta, svojim interpretacijama i mislima dajemo mu određenu notu personalizacije, djelo shvaćamo sukladno našim trenutnim emocionalnim stanjem i znanjem. Obzirom kako je ovaj cijeli diplomski rad koncipiran na način da govori o emocijama i emocijskom aspektu, smatram kako je sukladno tome bitno da ovaj rad sadrži i interpretaciju djela koje je svojevrsno osobno shvaćanje i viđenje djela. Filip Latinovicz je osoba koja se nakon 23 godine vraća u rodni zavičaj možda još goreg unutarnjeg stanja (iako toga nije ni svjestan) nego onog dana kada je odlučio otići, danas kada je on zreo muškarac, pretpostavlja se kako bi trebao biti ispunjena osoba, osoba koja se pronašla i identificirala u nečemu, ali događa se potpuni obrat i kontrast od očekivanog. Tog dana kada se vraća u svoj Kostanjevec kao da se vratio u te iste godine kada je bio mladi muškarac, zapravo dječak, prepun pitanja i strahova, životnih dilema i dvojbi, u potrazi za vlastitim identitetom „...gleda u kavanu jedan čovjek, blijed, neispavan, umoran, prosjed, s dubokim podočnjacima i gorućom cigaretom na usni, uzrujan, ispijen, ustreperen, koji pije mlako mlijeko i razmišlja o identitetu svoga vlastitog „ja“. Taj čovjek sumnja u identitet svoga vlastitog „ja“. Taj čovjek sumnja u identitet svoje vlastite egzistencije, a jutros je doputovao, i tu u toj kavani nije ga bilo već jedanaest godina.“¹³² i vječitim pitanjem tko je njegov otac „...počeo je da živi u Filipovoj fantaziji kao sve teže i sve mračnije pitanje. I, eto danas, nakon četrdeset godina, Filip nema na to pitanje odgovora: da li je ta trula livreja pod tim hrastovim križem doista njegov otac ili je to bio samo jedan potez njegove majke trafikantkinje, za koju se govorilo po gradu mnogo, ali koja nije nikada ni na jedno njegovo pitanje dala nikakav odgovor...“¹³³, propitkujući se tko je on kao osoba „... da se Filip osjećao mnogo bliže maglama, ribama, bregovima i crvenim jabukama po voćnjacima, nego bilo čemu ljudskom u sebi i oko sebe.“¹³⁴, gdje su nestale boje „Boje, na primjer, to živo vrelo njegovih najtoplijih emocija, počele su u njegovu oku svijeti: dok bi se boje prije

¹³⁰ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹³¹ Škreb, Stamać, 1986, 117

¹³² Krleža, 2004, 38 - 39

¹³³ Krleža, 2004, 19

¹³⁴ Krleža, 2004, 28

javljale Filipu snažno, kao mlazovi vodopada, ili kao udari pojedinih glazbala, sada, u posljednje vrijeme, ta je životna snaga pojedinih boja polagano venula i njemu je izgledalo, kao da boje ne oživljavaju predmete... Prazno. Dok su mu se prije toga boje javljale kao simboli stanja i rasvjeta, sada se sve to obojadisano doživljavanje pretvaralo u nemirno i neshvatljivo kretanje obojadisanih ploha po ulicama, po svim i čađavim gradovima..¹³⁵ i gdje je njegova inspiracija za slikanjem? „Ondaka je prošlo već mnogo vremena, a on nije naslikao ništa; poslije ona dva-tri sretna jesenja dana, on nije dugo već doživio ništa što bi bilo vrijedno da se uopće doživi: vuče se po kavanama, živi među ovim dvonošcima...a sve je jalovo i nema nikakvog višeg razloga za opstanak.“¹³⁶ Ovaj roman uvelike se bazira na pitanju identiteta, Filip se smatra umjetnikom, točnije slikarom koji je s godinama izgubio svoje nadahnuće i inspiraciju za stvaranjem slika. Kao što i sam naziv romana kaže „Povratak Filipa Latinovicza“, upravo ta riječ povratak nosi u sebi više značenja. Moglo bi se reći kako je to njegov doslovni povratak iz grada u selo, točnije u njegov rodni grad. Kroz čitavo djelo Filip uspoređuje se odnos selo – grad „Kao vrapci po smeću i po konjskim jabukama, tako čeprkaju velegradske ženke po smeću sadašnjice, zaraženi krvi sudovi, saksofoni, alkohol, a sve čađavo i prazno... A ovdje je vječna, plava, veda bonanca. Lahot je pomaknuo jedan kruškin list, a iza toga je duga, beskrajno duga tišina...Sve je puno peluda i vlažnog mirisa zemlje, dobro, tiho, spokojno, jednoličnoplavo.“¹³⁷ u kojemu saznajemo kakav je to život u gradu „Sve ono glasno i nametljivo što grad čini gradom: kakvi glupi nerazmjeri! Ono, što se danas događa po gradovima, ono glupo nagomilavanje robe, nered oko te robe, glupa glasna nametljivost tih privremenih vlasnika strojeva...gdje bi se to sve moglo prozvati životom u čovjeka dostojnom smislu?“¹³⁸, opisuju se ljudi u gradu „... a gradski ljudi jedu kao bolesne mačke: imaju trulo zubalo, umiru od raka, a o svojim crijevima napisali su debele knjige. Sve je gradsko bolesno i krastavo.“¹³⁹, te se naslućuje kako u tom gradu on više ne osjeća pripadnost. „Leži pod njegovim nogama ogroman čađavi velegrad u oblaku čađe i dima, u polusutonu februarskom, i to je ta toliko razvikana Europa... Sve češće i sve intenzivnije javljala se u posljednje vrijeme u Filipu misao, kako bi bilo da se otkine od sve te čađe i od tog smrada i da otputuje kući u Panoniju, gdje nije bio već davno... Ondje su noći tihe kao ugasla lula: bez svjetala, bez dima, bez čađe.“¹⁴⁰ Susret s panonskim seljakom Jožom Podravcem pokazuje koliko je slikar duhovno udaljen od panonske sredine.¹⁴¹ U

¹³⁵ Krleža, 2004, 26

¹³⁶ Krleža, 2004, 28

¹³⁷ Krleža, 2004, 68

¹³⁸ Krleža, 2004, 68

¹³⁹ Krleža, 2004, 56

¹⁴⁰ Krleža, 2004, 36 - 37

¹⁴¹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

trenutku kada Filip upoznaje Jožu Podravca najbolje se očituje njegov stav prema tamošnjim ljudima, prepun je svojevrstne osude, osuđuje ga na temelju njegovih riječi i pojave „*Slušajući tu jednoliču i praznu životnu shemu svoga kočijaša, Filip je osjećao spram Jože Podravca neku neizrecivo indifernetnu daljinu... Jako je daleko između njega i ovog panonskog kočijaša: zapravo neshvatljivo daleko!... Taj čovjek pokraj njega na boku bliže je panonskoj prapojavi nego Matisseu. To je marvogojac doslovno, i kako je daleko od tih njegovih žuljavih dlanova do Filipova osjećaja tkanine ili svile među prstima! Sjede tu tako dva čovjeka na boku, ovakav nastrani neurastenik, slikarski sektaš, relativist, fauvist, kolorist, i govore istim jezikom, a to su zapravo dva jezika i dva kontinenta!*“¹⁴², ali zanimljivo je kako nam je paralelno ponuđen prikaz s druge strane gledišta i to Jože Podravca „... *a ovaj čudan svat tu, kraj njega na zicu, tako uporno šuti, kao da spava. A ne spava, vidi se, nego nečim razbija svoju gospodsku glavu! Ima mnogo kofera: to bi mogao biti cirkusant i švarckinstler!*“¹⁴³. Smisao pripovjedačeva zahvata je da se pokaže kako Filipovo gledište nije jedino i da je način na koji se govori o Podravcu, njegovu pastuhu i njegovoj singerici, isto tako primjenjiv i na umjetnika koji se ovdje našao u Panoniji. Ovaj način služi kako bi provocirao čitaoca, da ga potakne na razmišljanje o značenju suprotnih gledišta.¹⁴⁴ Filip i Joža Podravec dva su svijeta različita, Joža Podravec ima sve ono što je Filip odavno izgubio, Joža je oličenje životne neposrednosti i praktičnosti, te neopterećenosti normama života.¹⁴⁵ Zanimljivo je kako sam Filip u jednom trenutku osjeća kako ne pripada niti jednom svijetu, niti svijetu grada, a niti selu „*Kamo se otrgla takva jedna odvojena čestica kao on, kada se otkinula od okoline, od stanja, od podloge; koja je to tangenta i kamo se putuje tim smjerom? Je li to razdvajanje, rastavljanje ili ludnica?*“¹⁴⁶. Pomalo u njemu raste spoznaja da je i u toj sredini stranac i da ni s kostanjevečkim ljudima ne može uspostaviti spontan ljudski kontakt.¹⁴⁷ Prije spomenuti povratak također se može gledati i u slikarskom pogledu, a to je pokušaj povratka njegovih boja. Ono što ga muči kod grada je to što gubi inspiraciju za slikanjem, naime boje u tom tmurnom i užurbanom gradu nestaju pa tako sve što on vidi je samo najobičnije sivilo „*Boje, na primjer, to živo vrelo njegovih najtoplijih emocija, počele su u njegovu oku sivjeti: dok bi se boje prije javljale Filipu snažno, kao mlazovi vodopada, ili kao udari pojedinih glazbala, sada, u posljednje vrijeme, ta je životna snaga pojedinih boja polagano venula i njemu je izgledalo, kao*

¹⁴² Krleža, 2004, 53

¹⁴³ Krleža, 2004, 52

¹⁴⁴ Žmegač, 2001, 88 -89

¹⁴⁵ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹⁴⁶ Krleža, 2004, 55

¹⁴⁷ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25. lipnja 2019.)

da boje ne oživljavaju predmete.... Prazno.“¹⁴⁸. Filip kao likovni umjetnik svoje osjećaje i misli iskazuje upravo kroz boje te nije za čuditi kako je morao napraviti neku promjenu, a sve u svrhu pronalaska ponovne inspiracije. Opijen bojama i zvukovima, umjetnici ili estete zaboravljaju da se u svakom trenutku u svijetu zbivaju bezbrojne ljudske drame, koje naprosto vaze za konkretnim ljudskim djelovanjem, a usred svih tih patnji umjetnik je i dalje usredotočen na sebe.¹⁴⁹ On kroz te boje izražava svoje misli i osjećaje, on živi i diše boje. „Nije ni ručao slikajući sve do bijele kave i, stojeći sada na mjesečini, u prostoru, među zvijezdama, noćnim pticama i treperećim krošnjama, njega podilaze trnci od uzbuđenja: iz njegovih tuba još teku boje, u njegovim živcima još ima snage i u krvi zanosa!“¹⁵⁰ Njegovim povratkom u selo, vraćaju mu se i boje, a sukladno tome dolazi i do prvih inspiracija za stvaranje likovnih djela, ali dolazi do još jedne prepreke, a to su akustični efekti koji ometaju njegovo slikanje. Jedne od najupečatljivijih slika ili misli o stvaranju istih su slika gluhonijemog djeteta „Tako opsjednut tim paklenim priviđenjem, Filip je došao kući, uzeo platno i naslikao to dijete kako urla na popodnevnom suncu pred jednim bijelim zidom. Glas toga gluhonijemog djeteta mumljao je nad njegovim platnom kao napuklo zvono, no upravo to prljavo, zgrčeno, kretensko tijelo obasjano suncem, taj stravični grč pred nečim tamnim i gluhonijemim u nama samima i oko nas, to treperenje crvenih glasiljki u grlu gluhonijemog djeteta, to je bacio na platno s takvom neposrednošću izražaja, da se poslije i sam prepao demonske snage svoga vlastitog poteza.“¹⁵¹, zatim bijeli ženski trbuh čiju sliku ima fiksiranu od proživljene traume iz djetinjstva „I zato: pitanje toga golog trbuha treba osloboditi njegova ličnog psihološkog balasta akustične i mirisne naravi. Taj trbuh treba intonirati kraftebingovski kriminalno: mora se osjetiti, kako je pod tim golim trbuhom ostala oskvrnuta i zaklana jedna dječja duša!“¹⁵², „...trebalo bi razliti preko slike, a iznad svega masu golih ženskih trbuha, prijesnih, bijelih ženskih trbuha, ogromnih kao mlinsko kamenje, tako ogromnih ženskih trbušina masu, da izgledaju kao naduvane đavolske strvine, mješine mrtvaca, oblaci pijanih saturnalijskih, koje sam proždiru svoje vlastito meso...“¹⁵³, slika Krista ostala je upečatljiva jer su upravo seoski ljudi u crkvi doprinjeli njegovoj inspiraciji za stvaranjem iste „... Filip je Bobočki govorio o svojoj kompoziciji, kako se već dugo sprema da naslika Krista, i kako tu sliku Kristovu nosi u sebi već godinama... još nikada mu se nije nijedna njegova slikarska spoznaja javila tako jasno i tako

¹⁴⁸ Krleža, 2004, 26

¹⁴⁹ Žmegač, 2001, 81

¹⁵⁰ Krleža, 2004, 98

¹⁵¹ Krleža, 2004, 97

¹⁵² Krleža, 2004, 51 - 52

¹⁵³ Krleža, 2004, 166

neodoljivo nametljivo, i još nikada nije govorio ni o jednoj svojoj slikarskoj zamisli s takvim zanosom kao tog sumraka... Filip je osjetio Krista nad oltarom kao oklopljenog, mramornog, michelangelovskog golog titana...¹⁵⁴, a svakako je potrebno izdvojiti još i majčin portret koji je također odraz njegova duševnog stanja i svojevrsne traume. Naime, majčin odabir crne svile potaknuo je u njemu duboko ukorijenjene osjećaje koje je doživio kao dijete, njegovo pravo viđenje majke izlazi na vidjelo kroz njen portret „... i tako je konačno razapeo svoje platno i otvorio palatu. Mučenje je počelo. Da naslika tu papigu s njenim ulošcima i mandarinskom perikom, s njenim umjetnoupletenim bujnim pletenicama, s njenim svijetlim srebrnim ukosnicama, to proždrljivo, pohotno lice s izbočenom gornjom čeljusti, tu sladostrasnu masku, koja ga je rodila, a da ni danas ne zna s kim, on bi trebao da naslika jednu parvenziranu bordelsku madame, koja sjedi pred njim raširenih nogu, prstiju punih prstenja, sa zlatnim lornjonom i zlatnim zubalom... jednu psihoanalitičku karikaturu trebao bi da baci na platno, a ne portret slika za ahcigerjare-ukus velikog župana, presvijetlog gospodina Liepach-Kostanjevečkog!... Ona lično inzistirala je na slici u crnoj svili! U crnoj svili je tu ženu jedamput davno, prije mnogo godina, neobično intenzivno doživio u onoj čudnoj zlatnoj kavani, kad je čekao na nju čitav dan... A iza toga jedno umorno lice, nenaravno, neprirodno, lažno, lice zapravo majmunsko, neobične, zgužvane, nervozne fiziognomije.“¹⁵⁵. Njegove slike su odraz njegove duše te ponekad njegov način da kroz sliku izrazi ono što riječima ne uspijeva. Poseban oblik zaustavljanja vremena je likovna umjetnost pa stoga postoji dublje motivirana sukladnost između Filipova slikarstva i cijelog psihološkog usmjerenja Krležina romana. Filipovo je stvaralaštvo stalno zaokupljeno nastojanjem da se sjećanje, sa svim tjeskobama i uzletima, kistom i bojama objektivira i tako iz nevidljive subjektivnosti pretoči u materijalan oblik.¹⁵⁶ Takav odraz najbolje se očituje u izradi majčinog portreta, naime on ju vidi očima djeteta, ono što je u njemu godinama fiksirano, a to je uplakana misteriozna žena, brašnjava lica, u crnome obučena „I koliko god to nije odgovaralo stvarnosti, ona njegova davna spoznaja da je njeno lice klaunsko, bijelo, kao brašnom namazano, sve je više dolazila do izražaja pod njegovim kistom, što je dublje ulazio u sliku. Njeno mačkasto kreveljenje, prenavljanje, njena namještena ljubaznost, protuprirodan, izvještačen smijeh, njena lažljiva pretvorljivost... sve su to bile duhovne naslage u koje je prodirao snimajući masku te žene u crnoj svili pred sobom, kao da je posmrtna... Što je taj kist namočen u terpentini sve više skidao s toga lica sve lutkasto, načinjeno, bazarsko, pozerksko, onu gustu naslagu šminke pod tim potkožnim

¹⁵⁴ Krleža, 2004, 163 - 164

¹⁵⁵ Krleža, 2004, 76 - 77

¹⁵⁶ Žmegač, 2001, 94

tajnama, što se tu sve više, kao pod anatomskim nožem, razrezivalo i skalpiralo jedno potajno, skriveno lice, njena je zlovolja sve više rasla.“¹⁵⁷ Osim fizičkog povratka, te povratka likovne inspiracije, moglo bi se reći kako je to ujedno i Filipov povratak problemima od kojih je pokušao pobjeći „On se jutros vratio u jednu svoju staru i nesavladanu sliku, u stare brige i nemire, i odatle ta žalost u njemu i ta potištenost, kao da se probudio u svom vlastitom grobu.“¹⁵⁸ Ti problemi vezni su uz srž onoga što je on danas, uz njegov neriješen odnos s majkom te najveće pitanje koje se proteže kroz njegov cijeli život, a vezano je uz pitanje njegovog identiteta: tko je njegov pravi otac. Filip je nezakoniti sin trafikantkinje Regine, moralno problematične žene koja je oduvijek bila hladna prema njemu i koja mu nikad nije rekla pravu istinu o njegovu ocu.¹⁵⁹ „Taj čovjek sumnja u identitet svoga vlastitog „ja“. Taj čovjek sumnja u identitet svoje vlastite egzistencije, a jutros je doputovao, i tu u toj kavani nije ga bilo već jedanaest godina.“¹⁶⁰ On svoju nemogućnost identifikacije preslikava kroz svoj osebujan odnos s majkom. Osoba koja je oduvijek imala određenu distancu prema njemu, skrivala brojne stvari od njega pa tako i vječitu tajnu, skrivanje identiteta njegovog oca. „Već samo osnovno pitanje, tako delikatno, a tako i neizrecivo zamašno, koje ga je mučilo čitav život, a koje nikada nije imao snage da odlučno postavi, te je za njega ostalo sve do danas neriješeno: tko mu je zapravo njegov otac?“¹⁶¹ Ono što je lako uočljivo u ovom romanu je Filipova opčinjenost ženskim rodnom, to se najprije vidi kroz njegovo progovaranje o majci što zapravo nije ni toliko čudno jer je njegov odlazak potaknut majčinim odgovorom „Zapitala ga je što želi? I to u pluralu: - Što želite? – Pa ja sam, otvori mi!... Isti taj strogi i surovi glas opet se javio iza zaključanih vrata, da ga taj glas ne pozna i neka se vrati onamo, odakle je došao. Tamo i spada... Tako se okrenuo, spustio niz stube i tako je ostao na ulici dvadeset i tri godine potpuno sam.“¹⁶² ali također dalje kroz djelo uviđa se koliko je fasciniran, točnije koliko su upravo ženski likovi obilježili njegov život „Ženu je njušio iza svega toga nemira Filip, svim svojim čulima osjećajući, kako to preobilje emocija u njemu budi žena, svojim nervoznim prstima, lomnim stasom i čudnim, neshvatljivim živim pogledom. Od početka, još od najranijih dana njegove mladosti, žena je bacala Filipa iz najmračnijih potištenosti u ekstazu i iz suludih zanosu u očaj...grešno suludo snatrenje o tjelesnim dodirima i o užicima, koje ta neshvatljivo tajnovita stvorenja skrivaju u svojim krilima.“¹⁶³ Ono što je svakako zanimljivo je

¹⁵⁷ Krleža, 2004, 77 - 78

¹⁵⁸ Krleža, 2004, 41

¹⁵⁹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹⁶⁰ Krleža, 2004, 39

¹⁶¹ Krleža, 2004, 102 - 103

¹⁶² Krleža, 2004, 10

¹⁶³ Krleža, 2004, 101

činjenica da je Filip opčinjen ženskim rodom, ali ipak s određenom dozom distanciranosti od njih. Možda bi se mogla pronaći poveznica između njegovog odnosa s drugim ženama i njegovim odnosom s majkom, naime njegova je majka od samog njegovog djetinjstva rezervirana, tajanstvena i nedostupna za bilo kakvu emociju ili fizički dodir poput zagrljaja, a možda upravo iz tog razloga Filip kroz život ima određenu distancu s drugim ženama „*Svi njegovi tjelesni zanos i ostali su nestvoreni i uglavnom neostvoreni! Sanjati o ženama moglo se u samoćama, po toplim posteljama, ali pri svakom stvarnom tjelesnom dodiru Filip je imao neugodan osjećaj buđenja...*“¹⁶⁴. Dobiva se osjećaj kako je njegovo stajalište, mišljenje pa i sam stav prema ženama uzrokovan prvom ženom u njegovom životu, a to je njegova majka. Od samog djetinjstva ta žena je za njega nepresušan izvor misterija, „... *iz svog prvog djetinjstva Filip se sjećao te žene kao šutljive, mračne, zatvorene, mrke, nepristupačne, koju nešto iznutra grize, koja nosi u sebi svoju tajnu bolest, a preponosna je da bilo kome što prizna.*“¹⁶⁵. Upravo kroz njeno ponašanje, svojom distanciranošću, Filip kroz život razvija određeni nenormalan stav prema drugim ženama „*On se tako uvijek vlastitim razumom morao da prisili, da dotakne svojom rukom tijelo koje žene, s kojom bi stajao u intimnom odnosu, jer se takvih javnih dodira ruke bojao kao naročitih besramnosti*“¹⁶⁶, on od djetinjstva zapravo pati za svojom majkom, njenim dodirom i nježnošću, a nedostatak majčinske ljubavi je evidentan „*Majka ga je pomilovala i rekla mu je: Zygmusik! To je bio znak naročite milosti i blagonaklonosti, kad bi ona stavila svoju ruku na njegovu kosu, a pogotovo, ako ga je nazvala njegovim pravim imenom... a trafikantkinja Regina, potpuno hladna spram svoga djeteta... Kako je stajao uz majčinu postelju, bosonog, u svojoj dugoj spavaćoj košulji, mislio je da će ga mati potjerati natrag, ali dogodilo se obratno...*“¹⁶⁷. Dolaskom majci u Kostanjevec, ponovno se pokušava pronaći u sredini u kojoj se nalazi „*Dva mjeseca minula su od Filipova povratka na kostanjevečki vinograd...*“¹⁶⁸, tako ga majka upoznaje s Liepachom, osobom s kojom njegova majka planira zajednički život. „*Ona se veselila izletima kočijom i priređivanju piknika: u društvu s illustrissimusom Liepachom plemenitim Kostanjevečkim...Krug oko presvijetlog Silvija Liepacha pelemenitog Kostanjevečkog postajao je sve enervantniji. Ti su ljudi dolazili ovamo pod ovaj kostanjevečki krov kao da je to njihovo vlasništvo i tu su se vladali kao pod svojim vlastitim krovom.*“¹⁶⁹ Šaroliko društvo oko presvijetloga Silvija Liepacha Kostanjevečkog,

¹⁶⁴ Krleža, 2004, 104

¹⁶⁵ Krleža, 2004, 74

¹⁶⁶ Krleža, 2004, 90

¹⁶⁷ Krleža, 2004, 14 - 17

¹⁶⁸ Krleža, 2004, 63

¹⁶⁹ Krleža, god, 73, 79

vlastelina i bivšeg velikog župana Filipu pruža mogućnost promatranja njihovog svijeta očima jednog stranca, osobe koja u potpunosti ne pripada njima.¹⁷⁰ „Njemu je zbivanje u kostanjevečkoj kući počelo izgledati sablasnim: tu se odvijala jedna igra nad grobovima i oko grobova, mukla i podmukla, sasvim mutna i nezdrava... Filip nije mogao više da se svlada i, osjećajući da je zapravo deplasirano da se on miješa među te bornirane papige, čista simpatija za tu, od stida znojnu i rumenu djevojku njega je potakla i on se umiješao u tu glupost temperamentno i neposredno... Ljudi su lutke i sjede po raznim civilizacijama kao po izlozima“, mislio je Filip promatrajući ovu elitu na liepachovskoj terasi.“¹⁷¹ Što se tiče opčinjenost ženskim rodom, ono se može promatrati od samog Filipovog djetinjstva, ako se prisjetimo njegovog odlaska s majkom u misterioznu mračnu kuću „ Ušao je za majkom u visoku, čađavu, mračnu kuću sa staklenim vratima... Prolazeći tako za majkom kroz mračne sobe i predsoblja, otirući se o sagove i pogledavajući na razne stalke i neobične predmete, njemu je bilo jasno samo to, da tu ima mnogo soba i da je tu sve neobično visoko...“¹⁷² jako životopisno pamti ženu s crnom kosom prepunu nakita „Gospođa, koja ih je primila, imala je surovo, dlakavo lice i ogromnu, sasvim kao ugljen crnu frizuru; zlatne zube, zlatne narukvice, zlatan lornjon, a prste krcate prstenjem i draguljima.“¹⁷³, nadalje njegova prva simpatija Karolina „... a Karolina je bila debela, dvanaest godina starija od Filipa i prala je flaše u pivovari. Filip bio se patio zbog te debele Karoline pune tri godine, jalovo i bolno. Kao prerano zrelo, razdrto, neuravnoteženo dijete, sa dubokim i mračnim kompleksima moralnog poniženja u sebi, pun nečiste krvi i osjećaja mračnog progona, rastrgan ljubavnim motivima...“¹⁷⁴, zatim pamćenje frajli. Moglo bi se reći da bilo kakva asocijacija na velike bijele trbuhe u Filipu stvaraju dozu gađenja i nemira „Kakva sablasna riječ: frajle! A ipak! Koliko je dubokih tajna pokopano u toj tako vulgarnoj riječi... tajne jednog davnog i žalosnog djetinjstva, kada je ta riječ kružila nad dječjim brigama kao tajanstveni zrakoplov... ležala je žena, a trbuh joj je bio raskriven, ogroman i sasvim bijel kao svježi hljeb, kada leži na pekarskoj lopti. Samo to, da je taj trbuh ogroman, naduven, mekan i nagnjio kao kvasac pod prstom, da ima pupak, kao prijesan hljeb na pekarskoj lopti, to je bila jedina slika, što mu je ostala u pameti sasvim živo i neizbrisivo.“¹⁷⁵ te naposljetku Bobočka, naime on i prije samog upoznavanja s njom postaje privučen i fasciniran uz tu misterioznu ženu koja je prouzročila brojne probleme „...Bobočka Radajeva, rastavljena supruga

¹⁷⁰ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹⁷¹ Krleža, 2004, 112, 120

¹⁷² Krleža, 2004, 16

¹⁷³ Krleža, 2004, 16

¹⁷⁴ Krleža, 2004, 7 - 8

¹⁷⁵ Krleža, 2004, 44, 47

ministra Pavlinića... Ta gospođa Ksenija, sa svojom prosjedom kosom, promuklim altom i svijetlim, djevojačkim, vednim akvamarinskim očima, bila je glavni razlog da Filip nije krenuo iz Kostanjevca još odmah na početku. On je o toj ženi čuo od sviju Kostanjevčana toliko zla i skandala... da ga je ta tajanstvena, uvijek u crno obučena kasirica počela zanimati.¹⁷⁶ Moglo bi se reći kako je ona svojevrsna femme fatale, osoba u kojoj pronalazi svojevrsnu utjehu, prijatelja, u njoj vidi osobu koja također nije dovršena, u njoj pronalazi ono nešto što nije specifično za selo i tamošnje ljude, uspostavlja specifičan odnos s njom, djeluje na njega snagom kobne privlačnosti.¹⁷⁷ „Sama ranjava, izubijana, nagnjila i krastava iznutra, ona je osjećala, kakva se katarza skriva u ljepotama, i ona je s njegovim ljepotama poživjela neobično jako i predano od prvog dana.“¹⁷⁸ Bobočka je zapravo i sama bila nesretna, njen život kao da je od samog početka bio obilježen, čitav život okružena muškarcima, tražila je svojevrsni prečac u životu i to preko raznih muškaraca. Bobočka je lik koji je nastao na tragu barunice Castelli i Laure Lenbach, predstavljena kao femme fatale, tajanstvena, obično u crnoj odjeći, zavodnica iza koje ostaju ubojstva, ljubavne afere, blud, razorene blagajne i brakolomstva.¹⁷⁹ „Imala je duguljastu, meku glavu ruskog hrta, na tijelu neobično nježnog, filigriranog rasta. Plavokosa, s dubokim sjajnim očima, ta žena micala je svojim tananim, nepohotno rezanim, oštrim usnama mudro i nervozno... Bobočkino tijelo, posuda puna dubokih i mutnih strasti, bilo je androgino, čisto tijelo jedne djevojčice, koja stoji na pragu prvog proljeća.“¹⁸⁰ Iskoristila je svoju moć zavođenja, ljepotu svog fizičkog izgleda kako bi dobila sve što je poželjela „Bobočka je imala u svome stanu čitav pozlaćeni barokni oltar „iz radajevske pradjedovske dvorske kapele“, prerađen u kredencu, te bi iz tog baroknog oltara svojim gostima točila whisky i pjenušava vina... Tu je ogrlicu kupio Bobi prošloga Uskrsa u Milanu. Trista dvadeset hiljada! Vila u Opatiji osamsto četrdeset i dvije hiljade. Samo račun kod bodege prošlog mjeseca za sekt i kavijar i druge sitnice dvadeset i sedam hiljada“¹⁸¹, razarala je tuđe brakove „... i tako su se razbila tri braka i propale dvije banke, a sve u nevinim razgovorima o Ljepoti, o Ukusu, o Vječnosti i o Bogu.“¹⁸², ali sve to nije dugo potrajalo pa je tako nakon nekoliko godina i sama završila u Kostanjevcu „... kad je novaca nestalo, povukli su se ovamo u Kostanjevec, gdje je ona još imala nekakav vinograd s jednom zidanom prizemnicom; kad se i taj vinograd s prizemnicom našao među prizemnicama Steinerovim, ona je

¹⁷⁶ Krleža, 2004, 107

¹⁷⁷ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹⁷⁸ Krleža, 2004, 156

¹⁷⁹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹⁸⁰ Krleža, 2004, 124 - 125

¹⁸¹ Krleža, 2004, 126, 146

¹⁸² Krleža, 2004, 126 - 127

uzela od Steinera u podnjam kavanu na Općinskom trgu i tako je ostala za kasom kao kasirica, stanujući danas s uzetim Baločanskim u toj kućici...¹⁸³ sa napola propalim muškarcem s kojim ne vidi sebe, a ni svoj život kao takav. „Zbog nje je Baločanski pao u teške novčane neprilike, u pronevjerena većega stila, u krivotvorenja mjeničnih potpisa, a kad je dospio u zatvor, a žena mu se (prilično kukavno i namješteno) bacila ostim toga još i kroz prozor, on je ostao Kseniji Radajevoj kao ostavština jedne drame: ona ga je naslijedila kao pošilju iz kaznionice... Tako se Baločanski preselio k njoj.“¹⁸⁴ Vladimir Ballocsanszky bio je perspektivna osoba koja je imala sve predodređeno za uspješan i sretan život „... sve je to govorilo za visoku karijeru mladoga gospodina, plemenitog porijekla i otvorenog značaja... Vladimiru Ballocsanszkom bile su dvadeset i četiri godine, kad se kao zamjenik kotarskog predstojnika u Križanovcu zaručio s gospođicom Vandom Dvorak-Agramerovom... Ballocsanszky i njegova supruga Vanda bili su savršeno sretni ljudi. Njihova djeca, najstariji Vladimir, pak dvije djevojčice Dagmar i Alis, njihov stan od jedanaest soba s troje ženske služinčadi i slugom...“¹⁸⁵, ali kako se to obično i događa, dogodio mu se život i splet nespretnih odluka i tako gubi sve što je čitav život gradio zbog svoje neiživljenosti i jedne žene. Bobočkin ljubavnik Baločanski primjer je kostanjevečke promašene egzistencije, iza maske briljantne činovničke karijere i sretnog braka krio se nesretan čovjek, a tu životnu kulisu razorila je Bobočka.¹⁸⁶ „Advokat Vladimir Baločanski, sin bivšeg odjelnog predstojnika Baločanskog, zaljubio se u tu ženu dječjački naivno i savršeno nevino... ona ga je fatalno dotukla; moglo bi se reći doista, kao što se govorilo na ulici vulgarno: uništila.“¹⁸⁷ Filip je na donekle prijateljski odnos s Baločanskim bio na neki način prisiljen upravo zbog Bobočke, iako njih dvoje skoro nikada nisu previše ni komunicirali. Zapravo odnos Filipa i Vladimira Baločanskog (Ballocsanszky) ne bi se mogao ni nazvati nekim odnosom, osim što ih je vezala jedna osoba, a to je bila Bobočka. Ljubav prema njoj ih je na neki način spojila, ali ostavlja se dojam kako je Filip Baločanskome bio poput trna u peti. „Ja znam sve, što se događa između vas i Bobe!“¹⁸⁸ Nije mogao shvatiti taj čudnovati odnos Filipa i Bobočke. Osim poveznice u fizičkom obliku, vidljivo je kako ih još neke stvari povezuju, naime i Filip i Baločanski su osobe koje za svoju neku vrstu propasti krive druge ljude pa tako Filip na neki način krivi majku jer mu je skrivala identitet oca, a sukladno tome on ne pronalazi sebe i vrti se u krug, a Baločanski za svoju

¹⁸³ Krleža, 2004, 124

¹⁸⁴ Krleža, 2004, 124

¹⁸⁵ Krleža, 2004, 133 - 134

¹⁸⁶ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25. lipnja 2019.)

¹⁸⁷ Krleža, 2004, 123 - 124

¹⁸⁸ Krleža, 2004, 229

propast na neki način krivi Bobočku jer je zbog nje izgubio sve, ugledan položaj, jako dobar posao, ženu i djecu. Razlika je u tome što se kod Filipa to naslućuje, čitatelj sam stvara mišljenje kako Filip krivi svoju majku, a Baločanski to sam i izriče „*Zbog te žene ja sam osramotio svoje ime, zbog nje sam ja ostavio svoju djecu, te zbog nje sam ja sjedio u zatvoru...*“¹⁸⁹. Interesantno kako Baločanski u jednom trenutku života kao da na neki način uzdiže Bobočku i zahvaljuje joj što ga je izvukla iz dosadnog i monotonog života „*Čitava ta Bobočka u njegovu životu značila je neizrecivo jaku spoznaju, da je živio glupim, patvorenim, krivo postavljenim životom, u nizu blesavih obmana i kulisa, i da nije uspio da proдре do samoga sebe. A ta žena izgledala mu je neshvatljivim elementarnim prodorom do njega samoga, do najbitnijih skrivenosti u njemu samome.*“¹⁹⁰, a onda kada je Bobočka odlučila preokrenuti svoj život u kojemu nema mjesta za Baločanskog, on preokreće svoj stav kako je upravo ona bila ta koja je kriva za njegovu propast. Također je zanimljivo kako su obojica svoje neke pogreške u životu prebacili na nekoga drugoga, gotovo da nisu sposobni preuzeti kormilo vlastitog života i odluka. Nedvojbeno je kako na nas utječu neke osobe ili životne situacije drugih ljudi, ali ipak, zar nismo mi ti koji odlučujemo o vlastitim životima, zar nismo mi krojači vlastite sudbine? Znači li to da su obojica kukavice ili ne, ne može se sa sigurnošću reći, osim da za svoje vlastite neuspjehe nisu bili spremni preuzeti krivicu. Proučavajući njihov odnos s majkama, može se pronaći poveznica i u tome, naime u Filipovom odnosu s majkom oduvijek je nedostajalo ljubavi, neke emocionalne povezanosti, čini se kako je Regina premalo bila u Filipovom životu, a iz toga je proizašao Filipov odlazak, nesigurnost u sebe i u svoj vlastiti identitet te neobičan stav i odnos prema ženama u budućnosti. A kod Baločanskog je zamjetno bilo drugačije, njegova je majka bila čak previše oko njega, njegovo djetinjstvo je bilo gotovo pa savršeno, živio je život po pravilima majke, bez imalo uzbuđenja, poput života po špranci. Iz takvog oblika života, gdje nije proživio nikada one lude pubertetske, adolescentske godine, doživljava ih u trenutku kada to nije trebalo biti tako, on tada već ima svoju obitelj i gubi ju zapravo zbog svoje neiživljenosti, zbog želje za životom po vlastitim pravilima. U taj nenormalan sklad spletom okolnosti ušla je Bobočka koju on zatim okrivljuje za svoje neuspjehe i propast. Kako se već i spomenulo, Filip je hipersenzibilan intelektualac, umjetnik, oko kojeg se sve pretvara u neprekidan niz njegovih osjeta, u koloplet njegove ćutilnosti, koja gotovo bolećivo reagira i na najdiskretnije podražaje, povezujući ih opet s osjetilnim podacima iz dubine sjećanja, tako da se stječe dojam da je Filipova ličnost satkana iz samih

¹⁸⁹ Krleža, 2004, 230

¹⁹⁰ Krleža, 2004, 150

pojedinačnih osjeta i podražaja.¹⁹¹ „... tu je počela njegova tako kobna izolacija od svake stvarnosti. Tu se odbio od životne neposrednosti još davno, odmah na početku, a još je nije stigao.“¹⁹² „Već dulje vremena primjećivao je Filip, kako se sve stvari i dojmovi pod njegovim pogledom raspadaju u detalje...kako čovjek sam po sebi i nije ništa drugo nego neka neznatna i sitna količina, samo za onih najmračnijih i najosamljenijih dana događalo se Filipu da se nije snalazio u zbivanju, gubeći pogled nad svojim vlastitim trajanjem. A u posljednje vrijeme nemiri su u Filipu sve više rasli i to uznemiravanje postajalo je sve nesnosnije.“¹⁹³ Filipova je svijest u stanju neobične živčane labilnosti i razdražljivosti, u stanju gotovo krajnje osjetljivosti.¹⁹⁴ Pogotovo specifičnu dimenziju u Filipovo društveno komuniciranje u Kostanjevcu donosi susret sa Sergijem Kirilovičem Kyrialesom.¹⁹⁵ Sergije Kirilovič Kyriales, grk s Kavkaza, osoba koja bi se po svome stavu mogla dovesti u svezu s Filipovim alter egom, bio je sve ono što Filip nije. Neke od riječi koje Kyriales govori, kao da su zapravo misli Filipa o vlastitim nesigurnostima „Ne samo što je bio uvjeren da Filip nema nikakva talenta, da je običan brbljavac, koji se obmanjuje velikim riječima, i da ne će stvoriti nikada ništa, on je govoreći o temama iz raznih oblasti iznenađivao Filipa svojom raznoliko izgrađenom, ogromnom i nenamještenom erudicijom, upozoravajući tog nervčika pred sobom na često nepregledne komplekse praznina u njegovoj žalosnoj artistsčkoj glavi.“¹⁹⁶ Poveznica između njih dvoje također je bila Bobočka „Odbila se od njega na hladnoneshvatljiv razmak, od prvog dana, kako se pojavio ovdje onaj problematični čovjek. Tko je taj Kyriales?“¹⁹⁷ pojavljuju se prvi znaci ljubomore, upravo zbog ovog novog misterioznog markantnog muškarca u Bobočkinom životu. „U odnosu spram toga Kyrialesa Filip je osjećao duboke organske smetnje, gotovo strah.“¹⁹⁸ Kyriales je Filipu predstavljao smetnju i u njemu izazivao strah i dozu nelagode upravo iz razloga jer je bio potpuna suprotnost svemu onome u što je on vjerovao i ono što je on. Uspijevao ga je isprovocirati riječima i pokušao izvući njegove slabosti na vidjelo, izvući ono iz njega u što i on sam nije siguran, dotaknuvši mu najbolnju točku od svega, a to je njegovo slikanje. „A Kyriales nije ni najmanje skrivao svoj uzvišen stav spram Filipa: on mu je izražavao svoj intelektualni prezir među riječima i direktno u raznim oštrim varijantama, često na vrlo surov, moglo bi se reći, gotovo i neuglađen način. Kyriales uopće nije

¹⁹¹ Žmegač, 2001, 94 - 95

¹⁹² Krleža, 2004, 24

¹⁹³ Krleža, 2004, 25

¹⁹⁴ Žmegač, 2001, 91

¹⁹⁵ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

¹⁹⁶ Krleža, 2004, 173

¹⁹⁷ Krleža, 2004, 169

¹⁹⁸ Krleža, 2004, 173

vjerovao ni u kakvu naročito ljudsku sposobnost i nadarenost, a o Filipu, kao slikaru, mislio je porazno... Kao lutku, tako ga svlači taj čovjek...¹⁹⁹ Što se tiče Kyrialesovog samoubojstva ono potvrđuje Nietzscheovu prognozu da intelektualno-racionalna spoznaja nužno završava u želji za uništenjem i samouništenjem.²⁰⁰ „Kod Turčinova, tamo gdje Blatnja teče ispod željezničkog mosta, našli su pastiri jednog jutra truplo. Bilo je tako izmrcvareno i raskrvareno, da ga nitko nije mogao prepoznati... Lula i šešir, i havelok i kravata, kao posljednje pokojnikove stvari, prepoznala je: to su bile stvari Sergija Kiriloviča Kyrialesa.“²⁰¹

Pred sam kraj romana na neki način otkriva se kako su gotovo svi muškarci koji su bili u dodiru s fatalnom Bobočkom imali tragičan završetak, time se zapravo potvrđuje kako ona uistinu jest femme fatale, sudbonosna žena pa tako Kyrialesov život završava samoubojstvom, Baločanski je već doživio svoju propast koju je zapečatio ubojstvom, a i sama Bobočka biva ubijena na kraju romana „Na postelji, s objema nogama na zemlji, prebačena preko krevetne daske ležala je Bobočka, sva u krvi: Baločanski pregrizao joj je grkljan. I sve je bilo krvavo... Oči su joj bile otvorene, te se činilo kao da gleda.“²⁰² Filip pred sam kraj napokon dobiva odgovor koji ga je progonio čitav život pa tako saznaje tko mu je pravi otac „Evo, ja sam navršio četrdesetu godinu, a još ni dan-današnji ne znam, tko mi je zapravo otac!... Ako te je to pitanje toliko mučilo, zašto nisi pitao?.. Evo, molim, slike tvog oca!...doktor Liepach plemeniti Kostanjevečki...“²⁰³ Sam kraj romana pomalo je neočekivan, obilježen agresivnim prizorom, slikom krvave Bobočke, pregrizena grkljana i otvorenih očiju, tako Latinovicz ostaje na pozornici sam, kao nijemi svjedok jedne tragedije koja se dogodila.²⁰⁴ Jedino se Filip uspio izvući iz tog gotovo začaranog kruga, ostavljajući na kraju romana čitatelju na maštu da sam dovrši njegov kraj. Naposljetku, usudila bih se reći kako mnogi ljudi mogu utjecati na naše živote, ali da smo ipak mi ti koji odlučujemo kojim putem želimo ići, kako ćemo stvarati svoje puteve i kako ne treba trošiti vrijeme vraćanjem unazad, u prošlost, jer jedino gledajući prema naprijed postoji mogućnost za napretkom i poboljšanjem. U prošlosti sačuvanoj u sjećanju vrijeme kao da je stalo, premda je i to varka jer se zbog stalnih promjena u našoj vlastitoj svijesti mijenja i sama prošlost, pa tako same uspomene blijede ili dobivaju neko drugo značenje.²⁰⁵ Smatram kako je Krleža ostavio upravo nama na izbor hoćemo

¹⁹⁹ Krleža, 2004, 173 - 177

²⁰⁰ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

²⁰¹ Krleža, 2004, 221

²⁰² Krleža, 2004, 246

²⁰³ Krleža, 2004, 240 - 241

²⁰⁴ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

²⁰⁵ Žmegač, 2001, 94

li glavnog lika Filipa vratiti unazad ili ćemo ga usmjeriti ka nečemu novom i uzbudljivom, nečemu što vodi prema njegovom konačnom pronalasku kao osobe, osobe koja je napokon uspjela pronaći sebe i svoj identitet.

5.3. SLIKARSTVO

Kada govorimo o slikarstvu, Krleži ona nije bila strana, baš naprotiv, osjećao je intenzivnu povezanost s brojnim likovnim umjetnicima i umjetnostima, u prvom redu sa slikarstvom, to se naročito vidi iz njegovih dnevnčkih zapisa, pjesama, drama (poput drame „Michelangelo“), esejima te u romanima, a posebno je vidljivo u romanu o slikaru „Povratak Filipa Latinovicza“.²⁰⁶ Sam roman „Povratak Filipa Latinovicza“ u prvi plan stavlja glavnog lika romana Filipa Latinovicza. Osobu koja traga za svojim identitetom, koji je u svom izbjivanju iz rodnog kraja, u svom bijegu od doma, pobjegao sam od sebe time izgubivši doticaj sa svojim identitetom, a u svom povratku biva također stranac koji pokušava pronaći svoje mjesto kao pojedinac i kao slikar. Filip Latinovicz je umjetnik, točnije on je fovistički i ekspresionistički slikar. Roman „Povratak Filipa Latinovicza“ djelo je u kojemu su se sve pišćeve sklonosti izrazile naročito ekstenzivno i produbljeno, Krleža je obožavao likovnu umjetnost, a pogotovo slikarstvo, ono mu je bilo izvor poticaja, artistički izazov, kristalizacijska točka estetičkog rasuđivanja. Krleža je bio i prije stvaranja ovog romana zaokupljen europskim, ali i domaćim likovnim stvaralaštvom poput Goye, Dobrovića i Becića. Među slikarima koji se često spominju posebnu pažnju zaslužuju nizozemski, odnosno flamanski majstori groteske kao Bosch i Brueghel, a u romanu se čak i spominje Brueghel.²⁰⁷ U samom romanu Krleža osvjetljava nekoliko problema, a jedan od njih je svakako problem identiteta koji je usko povezan s problemom slikanja. Filip Latinovic je muškarac koji proživljava određenu krizu identiteta, a shodno tome na neki način prestaje i sa slikanjem, on se nalazi u potrazi za inspiracijom koja bi ga nagnala da ponovno počne stvarati. Kroz čitavo djelo

²⁰⁶ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1800> (25.lipnja 2019.)

²⁰⁷ Žmegač, 2001, 89 - 90

isprepliće se slikarstvo i pitanje Filipa kao umjetnika, slika u djelu svakako ne manjka, već su prije navedene slike Krista, prikaz i zamisao gluhonijemog djeteta, te majčin portret, slike koje bi se mogle izdvojiti kao jedne od najupečatljivijih slika u romanu. Ekspresionistička usmjerenost na fiktivnoj slici gluhonijemog djeteta koje pred bijelim zidom maše rukama i neartikulirano mumlja u grču svojih nijemih usana, podsjeća na umjetnika Edvarda Muncha i njegovo djelo Krik.²⁰⁸

*„Držeći obje ruke vodoravno, to gluhonijemo dijete, više grlom nego sluhom, imitiralo je glas svećenički kada pjeva pred oltarom. Ruke su se širile kao da blagoslivlju, ruke su se dizale kao sjena po zidu, kao neke čudne i neshvatljive zmije, tako su puzale te sjene po tom zidu, micale su se kao samostalna stvorenja što se miču gipka, sjenovita, začarana, a dijete je urlalo očajno...”*²⁰⁹

Slika majčinog porteta pomalo asocira na slike španjolskog slikara Pablo Ruiz Picassa, također osim majčinog porteta *“Pod osnovnim potezom njegove ruke ostala je ta blijeda maska kao podloga blijedog klaunskog obraza u crnoj svili sa starinskim brošem. Zarezi oko usana neobično strastveni, oči žive, velike, upale, goruće, a pod tim tamnim očima mramorni podočnjaci, kao sjenke poroka.”*²¹⁰ pronalaze se poveznice i između drugih slika koje Filip stvara, boje su te koje su kod Picassa pa tako i kod Filipa igrale jako veliku, ako ne i najveću ulogu. Jedna od zanimljivosti vezana uz Picassovo stvaranje je kako je njegova nit vodilja u stvaranju bila vratiti se u djetinjstvo, crtati kako crtaju djeca, a da se njegova djela ne osuđuju zbog toga nego da pojedinac uvidi ljepotu u onome što je jednostavno pred njim, potpuno ne mareći za proporcionalnost lica ili tijela, a na drugoj strani imamo Filipa koji se poput Picassa vraća u djetinjstvo pokušavajući pretočiti na platno slike koje su zarobljene u njemu od djetinjstva, poput slike bijelog trbuha. Picassova djela osebujnog su karaktera, prepuni boja, oblici su obično ravni, pojedini prikazi djeluju pomalo izobličeni na granici ružnog, moglo bi se reći umjetnik koji je bio ispred svoga vremena. Glavni lik romana „Povratak Filipa Latinovicza“, Filip, tijekom razmišljanja o vlastitoj kompoziciji s Kristom, nadahnjuje se Michelangelovom figurom nadmoćnoga, energičnog Krista s Posljednjeg suda.²¹¹ Harmenszoon van Rijn Rembrandt nizozemski slikar koji je poznat po umjetničkom izrazu duboke produhovljenosti i savršenoj tehnici clairobscura, koju primjenjuje od najsuptilnijih nijansi svjetla i sjene do dramatskih luminističkih kontrasta.²¹² Upravo je Krleža bio oduševljen njegovim radom, a posebno fasciniran slikom Krist u Emausu, njegovim nadnaravnim likom u prostoru imaginarnog svjetla i neprozirne

²⁰⁸ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1800> (25. lipnja 2019.)

²⁰⁹ Krleža, 2004, 97

²¹⁰ Krleža, 2004, 77

²¹¹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1888> (25. lipnja 2019.)

²¹² <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2063> (25. lipnja 2019.)

tame.²¹³ Stiče se dojam kako je ne samo Michelangelo, već i Rembrandt zajedno s njim poslužio kao svojevrsna inspiracija u stvaranju jedne od najekspresivnijih slika Filipova likovnog stvaralaštva. To je slika koja se stvara u njegovoj glavi u ekstazi olujne noći sv. Roka gdje zamišlja sliku Krista kao nadnaravnu michelangelovsku pojavu u grotesknom simultanitету panonskog crkvenog blagana i pijanih poganskih saturnalijskih. ²¹⁴ „*Taj Krist treba da bude u kretnji pećina, koja se skotrljala sa zvjezdanih vrhunaca, a ne provincijalni, slabo kolorirani crtež, slikan diletantskom tempera-tehnikom!... Filip je osjetio Krista nad oltarom kao oklopljenog, mramornog, michelangelovskog golog titana...*“²¹⁵ Krleža je imao brojne simpatije u umjetnosti, njegove najranije „ljubavi“ bili su Goya, Michelangelo, Rembrandt i Cezanne.²¹⁶ Bruegel kao „kasnija“ simpatija, originalno slika seljački život, društvene prilike i flamanske pejzaže, što će snažno utjecati na razvitak samog slikarstva.²¹⁷ Bitno je spomenuti i francuskog pjesnika Stephane Mallarme koji je težio univerzalnoj sintezi svih umjetnosti te inspirirao brojne glazbenike i slikare pa tako vjerojatno i Miroslava Krležu. Evidentno je kako je Krleža imao određene afinitete prema umjetnosti i umjetnicima, osjećao je svojevrsnu strast, moglo bi se čak reći kako je pronalazio inspiraciju u šarolikoj paleti različitih slikara, od Michelangela do Picassa. Umjetnost je talent, a fascinantnost te tajanstvene igre ljepotama toliko je neodoljiva da se njima već stoljećima neprekidno igraju kontinenti, rase, kulture, epohe i vremena.²¹⁸ Likovni kritičar I. Gorenčević boju shvaća kao najdjelotvornije izražajno sredstvo koje povezuje slikarstvo, glazbu, poeziju i scensku umjetnost, tako u boji otkriva sugestivnu snagu moderne umjetnosti, a u Krležinoj poeziji boju kao snažnu komponentu njegova umjetničkog doživljaja, Krležu naziva pjesnikom boje i tona.²¹⁹ Glavni lik romana „Povratak Filipa Latinovicza“, Filip upravo kroz boje osjeća i izražava svoje unutarnje stanje. „...ono njegovo tjeskobno raspoloženje, s kojim je uvijek pristupao najsretnijim ostvarenjima svojih slikarskih zamisli... Jedina stvaralačka stvarnost jesu isključivo prvorna oskrvnuća naših sjetila: čovjek vidi samo onda kad je nešto ugledao. Slikanje nije i ne bi trebalo da bude ništa drugo...“²²⁰ U određenom trenutku njegove boje prestaju biti šarolike i počinju sivjeti, kao i njegovo duševno stanje, boje su odraz Filipa.

²¹³ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2063> (25. lipnja 2019.)

²¹⁴ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1800> (25. lipnja 2019.)

²¹⁵ Krleža, 2004, 164

²¹⁶ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1343> (25. lipnja 2019.)

²¹⁷ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1343> (25. lipnja 2019.)

²¹⁸ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1800> (25. lipnja 2019.)

²¹⁹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1800> (25. lipnja 2019.)

²²⁰ Krleža, 2004, 51

Roman „Povratak Filipa Latinovicza“ je svojevrsni dokaz Krležine svestranosti u poznavanju slikarske problematike, kroz čitavo djelo vidljiv je duboki doživljaj likovnog stvaralaštva, cijeli roman bazira se na slikama koje glavni lik vidi, zamišlja, raspravlja pa na kraju i ostvaruje na platnu.²²¹ Misli i osjećaji glavnog lika Filipa ostvareni su kroz boje koje pretače na slikarsko platno. Da je Krleža posebnu pažnju posvećivao boji vidi se i iz toga što je bio zaokupljen problemom Braqueova prijelaza iz fovizma u kubizam, naime u fovizmu je Georges Braque naglašavao boju, a kasnije stvara kubizam te tako polagano prestaje s naglašavanjem boje.²²² Još jedna od osoba koja je okupirala misli Krleže je svakako Henri Matisse, francuski slikar, kipar i grafičar, predvodnik i najznačajniji slikar fovizma, koristeći boju dobiva nove smione odnose.²²³ U nizu umjetnika koji su posebnu pažnju obraćali na boju, potrebno je spomenuti i njemačkog slikara Franz Marca, koji je koristeći se bojama i elementima kubizma nastojao doprijeti do spiritualno-emocionalnog sloja.²²⁴ Roman „Povratak Filipa Latinovicza“ prepun je boja, kako se već reklo boje su njegov alat za izražavanje vlastitih osjećaja, nedvojbeno je kako su gore navedeni umjetnici i njihova djela poslužila kao svojevrsna inspiracija za stvaranje ovog romana.

5.4.FILOZOFIJA I PSIHOLOGIJA

Osim slikara i njihovih umjetničkih djela koji su inspirirali Krležu, nadahnuće i ideje svjesno ili nesvjesno kao i svi drugi pronašao je u stvarima oko sebe, u ljudima, političkim situacijama, navedenoj umjetnosti pa i u filozofiji i psihologiji. U razgovorima s P. Matvejevićem (1969) Krleža navodi neke od svojih stavova vezano uz Sigmunda Freuda, odnosno psihonalizu. Tako saznajemo kako respektira Freudov velik doprinos u istraživanju ljudske ličnosti te da Krleža u djelu „Povratak Filipa Latinovicza“, svakako rabi na sadržajnom i formalno-stilskom planu postupke koji su slični teorijskim aspektima psihoanalize, a to su: literariziranje i tumačenje snova, poniranje u dubinske slojeve podsvijesti i njihovo pažljivo raščlanjivanje, reminiscenciju i bogatu

²²¹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1800> (25.lipnja 2019.)

²²² <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1329> (25.lipnja 2019.)

²²³ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1873> (25.lipnja 2019.)

²²⁴ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1846> (25.lipnja 2019.)

refleksiju, kritiku kulture i naglašavanje načela životne posrednosti.²²⁵ Ti su postupci svakako postojali i prije psihoanalize, iako se ističe kako je ipak važan inspiracijski poticaj bila nesumnjivo upravo Freudova psihoanaliza te kako se njezin utjecaj osjeća u nizu tematskih jedinica i motivacijskih sklopova poput prikaza Filipa odnosa prema majci, zatim analize događaja iz djetinjstva i podsvjesnih reakcija, do problematiziranja seksualnosti i preuzimanja Freudovih antropoloških nazora.²²⁶ Istražujući Freudov psihoterapijski pristup, saznaje se kako je predložio tri teorije o posljedicama emocionalno značajnih događaja, spomenut će se samo jedna od njih obzirom da se upravo u njoj pronalazi poveznica između samog djela „Povratak Filipa Latinovicza“ Miroslava Krleže i Sigmunda Freuda, a naziva se teorija emocionalnih trauma.²²⁷ Upravo ta prva teorija emocionalnih posljedica tvrdila je kako neki događaji u našim životima, koji su obično seksualne prirode, mogu biti toliko štetni da ostavljaju psihološke ožiljke koji zatim mogu obilježiti ostatak našeg života, a toga ne moramo ni sami biti svjesni.²²⁸ I u njoj se pronalazi poveznica između Krležinog djela i Sigmunda Freuda, ne mora nužno značiti kako je to istina, ali u djelu se pronalazi ta teza, točnije kako su emocionalne traume utjecale na odluke, misli i razmišljanje glavnog lika Filipa. Dubljim razmišljanjem i ulaženjem u djelo, može se pronaći poveznica pa i sama interpretacija književnog teksta je nešto posve individualno i stvar osobnih preferenci, tako vidimo više ono što je u skladu s našim vjerovanjima, stavovima pa čak i samim emocijama. Glavni lik Filip Latinovicz je osoba koja nosi psihološke ožiljke od samog djetinjstva i evidentno su utjecali na njegov daljnji tijek misli i odluka tijekom života. Njegova slaba emocionalna povezanost s majkom kasnije se reflektira kroz odnos s drugim ženama. Poveznicu između Miroslava Krleže i Sigmunda Freuda također možemo pronaći u emocijama, naime upravo su one te koje uz neprestanu izložbu slika dominiraju romanom. Mogli bismo se složiti s Freudovom teorijom da emocije nisu uvijek jednostavne. On je izjavio kako emocije često ni ne osjećamo u potpunosti jasno ili ih ne razumijemo te kako njihova značenja ponekad postaju jasna samo kad ih izrazimo, kad o njima govorimo drugoj osobi ili kad o njima razmišljamo.²²⁹ Upravo to radi glavni lik romana, Filip svoje osjećaje, emocije, misli i ono najdublje u sebi izražava kroz slikarsko platno, sve to, izražene je kroz boje, a na taj način i sam uspijeva razaznati svoje emocije.

Kao što se već spomenulo, brojni su utjecali na razvitak razmišljanja i proširenje viđenja Miroslava Krleže, svakako se u skupinu jednih od njih može svrstati i Karl Marx. Upravo

²²⁵ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2033> (25.lipnja 2019.)

²²⁶ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842> (25.lipnja 2019.)

²²⁷ Oatley, Jenkins, 2003, 7

²²⁸ Oatley, Jenkins, 2003, 7

²²⁹ Oatley, Jenkins, 2003.:10

je njegov način razmišljanja utjecao na razvitak kako Krleže, tako i njegovih likova u djelima. Osnovne Marxove i marksističke teze pa i sama protuidealistička misao o uvjetovanosti ljudske svijesti društvenim stanjem i neke povijesno-materijalističke dijagnoze o perspektivama građanskog društva, relativno su brzo postale važne za Krležin svjetonazor.²³⁰ Upravo je Marxovo stajalište, to jest kritika građanskog društva, često oprimjerena na raspadanju i truleži građanskog društva koje objavljuje u suludoj trgovini ljudskim mesom, po političkim klaonicama, u industrijalnom kriminalu, njegove se ideje spominju u Krležinim književnim djelima, obično kao tema polemičkih razgovora među likovima različitih političkih pogleda.²³¹ U samom djelu „Povratak Filipa Latinovicza“ vidljiv je Marxov utjecaj. „*Na primjer: šparge, ili pastirve, ili crnu kavu, ili konjak, ili čačkalice, sve to prilično prenatrpano, zbunjeno, neuređeno oko nas, što se zove udoban građanski život sa sapunima, zubarima, motorima...*“²³²

Bitno je spomenuti i njemačkog filozofa Friedricha Nietzschea prema kojemu je Krleža osjećao svojevrsnu zahvalnost, čak i sam Miroslav Krleža u Zapisima 1914 - 1921 ističe „od Schopenhauera do Nietzschea naučio sam misliti kako mislim danas“.²³³ Jedna od središnjih filozofskih teza misli o čovjekovoj egzistencijalnoj osamljenosti i potrebi da se odbaci metafizičko uporište.²³⁴ Krleža je smatrao kako čovjek mora mijenjati svoje stavove i svjetonazore, a u članku Stefana Georgea (1934), Krleža piše kako je upravo Nietzsche prozreo društvene laži nerazmjerno jasno.²³⁵ Očito je da je Krleža cijenio Nietzschea i njegov rad, a njegov utjecaj vidljiv je upravo u djelu „Povratak Filipa Latinovicza“. „*Krug oko presvijetlog Silvija Liepacha plemenitog Kostanjevečkog postajao je sve enervantniji...Njemu je zbivanje u toj kostanjevečkoj kući počelo izgledati sablasnim... igra prekrivena i konvencionalna, koja je pod površinom napukla kao stara posuda, iz koje se polagano cijedi bolesna i gnojna ljudska strast.*“²³⁶

²³⁰ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1863> (25.lipnja 2019.)

²³¹ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1863> (25.lipnja 2019.)

²³² Krleža, 2004, 215

²³³ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1937> (25.lipnja 2019.)

²³⁴ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1937> (25.lipnja 2019.)

²³⁵ <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1937> (25.lipnja 2019.)

²³⁶ Krleža, 2004, 79, 89

6. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

Kada govorimo o empirijskom istraživanju, trebalo bi se reći nešto i o empirijskoj znanosti. Empirijska znanost ne može nikoga poučiti što treba, nego samo što može i – u određenim okolnostima – što hoće.²³⁷ Točno je da se osobni nazori na svijet na području naših znanosti neprestano upliću i u znanstvenu argumentaciju, uvijek je ponovno zamućuju i težinu znanstvenih argumenata čak i na području iznalaženja jednostavnih uzročnih povezanosti činjenica različito ocjenjuju, što rezultira smanjenjem ili povećanjem izgleda osobnih ideala, to jest mogućnosti da se nešto određeno hoće.²³⁸

Glavno pitanje ovog diplomskog rada vezano je uz percepciju, prepoznavanje i uočavanje emocija. George Eliot, jedna od najvećih engleskih romanopisaca, napisala je roman o emocijama „Middlemarch“ te je izjavila kako su naše emocije glavno sredstvo kojim svatko od nas utječe na druge. Također, smatrala je kako se o njima treba napisati više od uobičajenih znanstvenih članaka, pisala je kako bi ljudi osjetili emociju i njihovu vezu s težnjama.²³⁹ Dakle, može se zaključiti kako se i prije pronalazila poveznica između književnosti i psihologije, odnosno književnosti i emocija, postojalo je zanimanje kako ljudi percipiraju, osjećaju i vide emocije. Proučavanje ljudskih emocija u književnosti izravno obogaćuje naše spoznaje o emocijama, govori o procesima njihova nastanka te o posljedicama njihova trajanja.²⁴⁰ U svrhu ovog diplomskog rada provedeno je empirijsko istraživanje na navedenom djelu, kako bi se pokušala dobiti slika o tome koliko učenici uistinu zapažaju tijekom čitanja, mogu li prepoznati i osvijestiti određene emocije, također koliko trenutno raspoloženje pojedinca utječe na pravilnu prosudbu, točnije percepciju emocija.

Tijekom procesa čitanja nekog određenog književnog djela, mi kao čitatelji ulazimo u neki imaginarni svijet. Potpuno svjesni da ono što čitamo nije stvarno, ali iako smo svjesni te činjenice, postoji mogućnost da ulaskom u taj posebni svijet počnemo i sami osjećati emocije koje osjeća određeni lik u djelu. Između književnog djela i zbiljskog svijeta kako ga doživljavamo postoji duboka i intimna veza, veza koja je ukorijenjena u najdubljim dubinama našeg doživljaja. Upravo zato nas književno djelo može tako potresti i zaokupiti.²⁴¹ Polazeći od te pretpostavke, kako mi kao čitatelji možemo osjetiti i ostvariti tu sreću ili bol, osjetiti suosjećanje prema nekom liku u djelu, upravo na tome počiva ova anketa. Konkretno u ovoj anketi bit je prepoznavanje i

²³⁷ Weber, 1968, 26

²³⁸ Weber, 1968, 26

²³⁹ Oatley, Jenkins, 2003, 18-22

²⁴⁰ Piskač, 2018, 134

²⁴¹ Škreb, Stamać, 1986, 117

percipiranje emocija u navedenim ulomcima, koliko slično ili različito učenici vide emocije tuge ili sreće, igra li ulogu u percipiranju emocija ocjena, rodni aspekt ili samo trenutno raspoloženje osobe, sve će se to pokušati otkriti kroz navedeno empirijsko istraživanje u sklopu kojega je provedena anketa.

6.1.CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE

Svaka svjesna refleksija o krajnjim elementima smisaonog ljudskog djelovanja vezana je uz kategorije „cilj“ i „sredstvo“. Mi želimo nešto konkretno, „zbog njega samoga“ ili kao sredstvo u službi onoga što se u krajnjoj liniji htjelo.²⁴² Znanstvenom se razmatranju bezuvjetno prvenstveno nameće pitanje prikladnosti sredstava za postizanje zadanog cilja. Budući da smo u granicama našeg znanja u stanju ustvrditi koja sredstva jesu, a koja nisu prikladna za postizanje zamišljenog cilja, to nam daje mogućnost procjene izgleda za postizanje cilja određenim sredstvima koja nam stoje na raspolaganju.²⁴³ Konkretno, upravo u svrhu ovog diplomskog rada provedeno je empirijsko istraživanje na romanu „Povratak Filipa Latinovicza“ iz razloga kako bi se pokušala dobiti slika o tome koliko učenici uistinu zapažaju tijekom čitanja, mogu li prepoznati i osvijestiti određene emocije. Također, pokušat će se uvidjeti koliko trenutno stanje i raspoloženje pojedinca utječe na pravilnu prosudbu, odnosno percepciju emocija.

Upravo s visokim stupnjem empirijskog „osjećaja slobode“ povezujemo djelovanja za koja smo svjesni da su racionalna, to jest bez prisutnosti fizičkih i psihičkih prinuda, u kojima slijedimo jasno shvaćen cilj najprimjerenijim sredstvima s obzirom na doseg naše spoznaje, to jest

²⁴² Weber, 1968, 24

²⁴³ Weber, 1968, 24

prema iskustvenim pravilima.²⁴⁴ Kao generalni cilj istraživanja navodi se utvrđivanje učeničkih mogućnosti prepoznavanja određenih emocija u zadanim ulomcima, to jest citatima iz djela „Povratak Filipa Latinovicza“. Sama anketa koncipirana je na način da istražuje i druga pitanja poput: postojanja razlike u uočavanju emocija temeljeno na rodnom aspektu, učeničko razumijevanje zadanih emocija, istražuje se učinak trenutnog raspoloženja na prosuđivanje, postoji li ikakav utjecaj učeničkih ocjena na pravilnu procjenu i uočavanje, te prepoznaju li se bolje pozitivne od negativnih emocija.

Problemi koji su bili očiti još od samog sastavljanja ankete je upravo u ranije navedenom „osjećaju slobode“, ispitanike nije moguće „prisiliti“ da ispune anketu doista istinski kako oni misle ili da ju uopće ispune. Stoga je nakon samog ispitivanja uočeno nekoliko odgovora u kojima je vidljivo kako im se nije dalo ispunjavati anketu, točnije većina odgovora zaokružena je pod istim brojem ili je zaokružena emocija potpuna suprotnost od istinske emocije u citatu. Još jedan od specifičnih problema ovog anketiranja je sam sadržaj ankete. Anketa traži od ispitanika da prepoznaju osjećaje koji su za svakog pojedinca stvar za sebe, nije moguće u potpunosti odgovoriti „točno“ ili „krivo“, zapravo niti ne postoji krivi odgovor, osim ako se stvarno išlo iz krajnosti u krajnost, na primjeru gdje je evidentno iskazana negativna emocija, a zaokružena pozitivna emocija. Stoga je ova anketa i koncipirana na način da daje određenu „slobodu“ ispitanicima, određene „nijanse“ date su kroz skalu od 1 do 7, tako da je barem djelomično riješen taj problem.

Hipoteza vezana uz ovu anketu je kako će učenici generalno moći prepoznati zadane emocije te da će lakše i bolje prepoznati pozitivne emocije od negativnih emocija. Što se tiče rodnog aspekta, pretpostavlja se kako će učenice biti te koje će ipak biti bolje u samoj evaluaciji. Kako je već prije spomenuto, smatra se da se osobe poistovjećuju s emocijama koje su bliže njihovom trenutnom raspoloženju, to jest da bolje uočavamo osjećaje sukladno našem raspoloženju, iz tog razloga se pretpostavlja da će trenutno raspoloženje učenika biti ključno u boljem prepoznavanju i uočavanju emocija te kako će zamjetna razlika biti vidljiva upravo u tome. Također, jedna od hipotezi vezano uz trenutno raspoloženje je ta da će učenici koji se osjećaju smireno i dobro moći jako dobro prepoznati zadane emocije, od njih se očekuje kako će smirenije odgovarati, a sukladno tome bolje i lakše doživjeti tekst, pa samim time i emocije. Jedan od specifičnih ciljeva istraživanja bilo je uvidjeti koliki utjecaj imaju same ocjene iz hrvatskog jezika

²⁴⁴ Weber, 1968, 96

na procjenu emocija, svakako će biti zanimljivo vidjeti rezultate ankete, ali smatra se kako ipak ocjene ne bi trebale biti neko mjerilo u prepoznavanju emocija baš iz razloga jer su emocije prirodan dio svakog pojedinca te se pretpostavlja kako ocjene neće biti te koje će bitno utjecati na pravilnu evaluaciju emocija.

6.2. METODA ISTRAŽIVANJA

Metoda istraživanja koja se koristila u svrhu ovog diplomskog rada je kvantitativna metoda, sastavljena anketa provedena je na pet razreda, točnije na učenicima srednjih škola. Samo anketiranje odabrano je iz razloga jer daje mogućnost izbora postavljanja pitanja te je odabran zatvoreni tip pitanja, točnije posebna vrsta zatvorenih pitanja u kojima su ponuđeni odgovori i određeni inteziteti.²⁴⁵ Sama anketa sadrži ljestvice sa sedam stupnjeva te se kreće od broja 1 koja predstavlja negativnu krajnost (ukoliko se u potpunosti ne slažu sa zadanom emocijom) do broja 7 koji označava pozitivnu krajnost (ukoliko se u potpunosti slažu sa zadanom emocijom) te neutralnog odgovora pod brojem 4 u samoj sredini ljestvice stupnjeva, a služi ukoliko se ne mogu odlučiti ili procijeniti određenu emociju. Anketa je pouzdana metoda jer drugi relativno lako mogu replicirati rezultate mjerenja te se obično provodi u kontroliranim uvjetima. Također, anketa se smatra najbliža idealu prave znanstvene metode.²⁴⁶ Polazeći od pretpostavke kako učenici za vrijeme čitanja mogu prepoznati, percipirati i uočiti emocije, dobivenim rezultatima ankete potvrdit će se ili opovrgnuti početne hipoteze.

U svrhu ovog istraživanja izrađena je anketa koju su učenici ispunili u svrhu mogućnosti osvještavanja zadanog cilja i hipotezi. Kroz dobivene rezultate dobit će se kompletna slika, pod time se misli da će se moći usporediti prvotne pretpostavke sa stvarnim dobivenim rezultatima, istaknut će se i čimbenik rodnog aspekta, zatim koliku ulogu igraju ocjene kod učenika te učinak njihovog trenutnog raspoloženja na prepoznavanje i osvjetljavanje pojedinih emocija, a na temelju svih tih aspekata moći će se donijeti određeni zaključak. Zbog same zaštite anonimnosti sudionika reći će se samo kako su istraživanju pristupili učenici dviju srednjih škola, točnije

²⁴⁵ Raguz, 2017

²⁴⁶ Burić, 2016

gimnazija na području grada Zagreba. Anketu je ispunilo 96 učenika, od kojih je u anketi sudjelovalo 23 učenika, te 73 učenice. Bitno je naglasiti kako su svi učenici koji su pristupili ispunjavanju ankete punoljetne osobe. Učenici su dobrovoljno ispunili anketu u trajanju od 10 – 15 minuta na način da su prije samog ispunjavanja dobili kratku uputu i razlog zašto se anketa provodi, a same upute su se nalazile i na anketama ispred njih. Učenici su zamoljeni da anketu ispune iskreno te su potaknuti na ispunjavanje na način da im je rečeno kako nema netočnog odgovora jer su emocije kod svake osobe jedinstvene. Emocije nisu univerzalna stvar, moguće je da će većina učenika lako prepoznati one jednostavne emocije, ukoliko se one uistinu pojavljuju u tekstu. Sama univerzalnost emocija ne mora postojati na razini složenih emocija kao što su krivnja, ljubomora i nelagoda, jer način na koji se tumače događaji može biti vrlo različit, vrlo vjerojatno je da sličnosti, to jest univerzalnost emocija leži na razini jednostavnijih emocija kao što su strah ili sreća.²⁴⁷ Ono što je sigurno je to da svi emocije doživljavamo drugačije, ovisno o našoj percepciji netko će vidjeti jednu emociju, a netko drugu, ali bi trebali moći prepoznati slične. Prije ispunjavanja same ankete u kojoj će se proučavati učeničke percepcije emocija, sudionici ankete su najprije trebali odgovoriti na nekoliko pitanja o sebi i to na način da zaokruže točan odgovor koji vrijedi za njih (na primjer: „Kojeg si spola? M Ž“, „Koja ti je najčešća ocjena iz književnosti? 1 2 3 4 5, zatim „Kako se trenutno osjećaš? A) smireno, B) tužno, C) dobro, D) pod stresom, e) nekako drugačije?“). Takva vrsta pitanja bila su potrebna u svrhu ovog istraživanja jer se želi otkriti postoje li određeni čimbenici koji utječu na određene odgovore, tako će se pokušati dobiti odgovor postoji li neka drastična razlika u percepciji emocija između učenika i učenica, igra li ulogu njihova ocjena iz književnosti, te koliko trenutno emocionalno stanje učenika utječe na njihovu prosudbu. Upute popunjavanja ankete su bile poprilično jednostavne, trebali su pažljivo pročitati zadane citate, a zatim zaokružiti odgovor koji su u tom trenutku smatrali ispravnim. Sama anketa sastoji se od deset citata, a uz svaki citat ponuđeno je šest emocija te je svaku navedenu emociju bilo potrebno ocijeniti, to jest zaokružiti broj s kojim se slažu po vlastitoj percepciji od 1 do 7, gdje 1 označava kako se u potpunosti ne slažu s navedenim emocijama, a 7 kako se u potpunosti slažu s navedenom emocijom u istaknutom citatu.

²⁴⁷ Oatley, Jenkins, 2003, 51

6.3. REZULTAT ISTRAŽIVANJA

Kao što je gore već navedeno, anketa se sastoji od deset citata iz romana „Povratak Filipa Latinovicza“. Od učenika se nije očekivalo kako će svi imati iste rezultate, baš iz razloga jer su emocije nešto što svatko od nas doživljava drugačije, naše percipiranje i viđenje stvari i svijeta oko nas je drugačije i jedinstveno. Ono na što se htjelo staviti naglasak je ako u određenom citatu prevladavaju negativne emocije, ne može biti „točno“ zaokruživanje neke pozitivne emocije i obrnuto. Zanimanje ovog istraživanja je na tome kako učenici percipiraju svoje emocije dok čitaju, uočavaju li ih uopće, postoji li neka razlika između odgovora učenika i učenica, igraju li ocjene neku ulogu u svemu tome, te kako njihovo trenutno raspoloženje utječe na njihovu prosudbu.

Dobiveni rezultati ankete bit će prikazani kroz 2 kategorije, točnije podijeljeni su u 2 kategorije, a to su zaokruženi odgovori na ljestvici od 7 do 5, to su one emocije s kojima su se složili kao prisutnima u zadanim citatima te zaokruženi odgovori od 3 do 1 koji su označavali ne slaganje sa zadanom emocijom u citatima. Bitno je spomenuti kako će najprije biti prikazani rezultati riješenosti svih učenika, zatim rezultati vezani uz rodni aspekt, dakle dobiveni rezultati odgovora učenika i učenica posebno. Osim toga, istaknut će se i odgovori učenika po ocjenam, a na samom kraju bit će vidljivi rezultati gledano po trenutnom raspoloženju učenika. Samo raspoloženje učenika podijeljeno je na dvije kategorije i to na pozitivno raspoloženje, osobe koje su zaokružile da se osjećaju dobro, smireno i negativno raspoloženje za osobe koje su se izjasnile kako su pod stresom, tužno ili nekako drugačije, a vezano je uz negativno raspoloženje.

U sljedećim tablicama prikazane su četiri najdominantnije emocije po odabiru i zapažanju učenika, po dvije emocije s kojima se slažu (u tablici označene: „Učenici koji se slažu s emocijom“) i po dvije emocije za koje smatraju da ne pripadaju određenim citatima (u tablici označeni: „Učenici koji se ne slažu s emocijom“), dobiveni rezultati prikazani su u postotcima.

1. pitanje:

„Onda su se poslije duge zvonjave otvorila vrata od sobe i čule su se papuče na drvenim daskama. ... Otvorio se poklopac na mjedenom kotačiću, i on je osjetio njen hladni, neumoljivi pogled. Javio se njen strogi i surovi glas. Zapitala ga je što želi?... – Pa ja sam, otvori mi!“ „Isti taj strogi i surovi glas opet se javio iza zaključanih vrata, da ga taj glas ne pozna i neka se vrati onamo, odakle je došao... Njemu je bilo kao da će se onesvijestiti... Filipu je bilo jasno, da su ostala jedna vrata zaključana pred njim konačno i nepovratno.“

Emocije koje su učenicima bile ponuđene: strah, žalost, nesigurnost, nada, nemoć i krivnja.

1. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Nemoć 67,71%	Nesigurnost 46,88%	Nada 64,58%	Krivnja 51,04%
Učenice (73)	Nemoć 67,12%	Žalost 43,83%	Nada 64,38%	Krivnja 58,90%
Učenici (23)	Nemoć 69,57%	Nesigurnost 65,22%	Nada 65,22%	Strah 39,13%
Ocjena 2 (6)	Nemoć 83,33%	Krivnja 50,00%	Nada 66,67%	Nesigurnost 50,00%
Ocjena 3 (29)	Nemoć 58,62%	Žalost 44,83%	Krivnja 55,17%	Nada 51,72%
Ocjena 4 (37)	Nemoć 67,57%	Nesigurnost 56,76%	Nada 70,27%	Krivnja 54,05%
Ocjena 5 (24)	Nemoć 75,00%	Nesigurnost 45,83%	Strah 66,67%	Krivnja 45,83%
Pozitivno raspoloženi(58)	Nemoć 65,52%	Žalost 50,00%	Nada 62,07%	Strah 48,28%
Negativno raspoloženi(38)	Nemoć 71,05%	Nesigurnost 42,11%	Nada 71,05%	Krivnja 57,89%

2. pitanje:

„Eto, prolaze ulicama gradske gomile, nestaju u sumraku i slikarstvo im je potpuno suvišno. Čemu bi ovim ljudima bile potrebne slike?... Bijedu svoju nose sa sobom ta ljudožderksa, gruba i žilava lica, a slikarstvo im nije nikakvo pitanje, nego njihova bijeda... Svako pojedino lice vuče sa sobom ogromne krugove svoga postojanja i svoju toplu utrobu i strane tople utrobe...a u svemu tome je slikarstvo uglavnom nepoznata i suvišna stvar!“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: ljutnja, razočarenje, frustracija, mir, mržnja, prihvaćanje.

2. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Frustracija 58,33%	Razočarenje 57,29%	Mir 69,79%	Prihvatanje 64,67%
Učenice (73)	Frustracija 63,01%	Razočarenje 61,64%	Mir 75,34%	Prihvatanje 73,97%
Učenici (23)	Mržnja 43,48%	Frustracija 43,48%	Mir 52,17%	Prihvatanje 43,48%
Ocjena 2 (6)	Mir 33,33%	Frustracija 16,67%	Ljutnja 83,33%	Prihvatanje 50,00%
Ocjena 3 (29)	Frustracija 68,97%	Razočarenje 51,72%	Prihvatanje 75,86%	Mir 62,07%
Ocjena 4 (37)	Frustracija 70,27%	Razočarenje 67,57%	Mir 72,97%	Mržnja 64,86%
Ocjena 5 (24)	Razočarenje 62,50%	Ljutnja 50,00%	Mir 75,00%	Prihvatanje 50%
Pozitivno raspoloženi(58)	Frustracija 55,17%	Ljutnja 55,17%	Prihvatanje 65,52%	Mir 62,07%
Negativno raspoloženi(38)	Frustracija 65,79%	Razočarenje 60,53%	Mir 73,68%	Prihvatanje 71,05%

3. pitanje:

„Slušajući taj promukli, ispušeni glas iz kiselkaste polutmine, kako iz olovnosivog oblaka prljave plahte i vlažnih perina govori o njegovoj mami, gledajući kako tu leži pod njegovom rukom jedan ogroman prijesni ženski trbuh, blijed kao pivnička gljiva, a smrdi na prosti svileni sapun, sve to, i ta neshvatljiva klopka u toj gadnoj kući, i ona mračna i tajanstvena drama u trafici i oko nje, sve se to na Filipa naleglo kao smrdljiva mokra plahta... Na nasipu pod prugom plakao je čitavo to poslijepodne, kao da mu je netko umro.“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: razočarenje, nemir, uznemirenost poniženost, mržnja i frustracija

3. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Uznemirenost 57,29%	Nemir 56,25%	Mržnja 58,33%	Razočarenje 28,13%
Učenice (73)	Uznemirenost 58,90%	Nemir 54,79%	Mržnja 60,27%	Frustracija 31,51%
Učenici (23)	Nemir 60,87%	Uznemirenost 52,17%	Mržnja 52,17%	Frustracija 34,78%
Ocjena 2 (6)	Uznemirenost 50,00%	Nemir 33,33%	Razočarenje 66,67%	Poniženost 66,67%
Ocjena 3 (29)	Uznemirenost 51,72%	Nemir 51,72%	Mržnja 58,62%	Razočarenje 44,83%
Ocjena 4 (37)	Nemir 70,27%	Uznemirenost 70,27%	Mržnja 62,16%	Frustracija 27,03%
Ocjena 5 (24)	Razočarenje 54,17%	Poniženost 54,17%	Mržnja 50,00%	Frustracija 37,50%
Pozitivno raspoloženi(58)	Uznemirenost 50,00%	Frustracija 48,28%	Mržnja 41,38%	Razočarenje 34,48%
Negativno raspoloženi(38)	Uznemirenost 71,05%	Nemir 60,53%	Mržnja 55,26%	Frustracija 34,21%

4. pitanje:

„Od prvog dana stala je Regina da ga uzrujava: svojim neshvatljivim sklonostima za intenzivne mirise, za toaletne vode, za pomade, za parfeme. Sve te kolonjske flašice i soli po politiranim ploham stolova i noćnih ormarića, ta staračka životna pomagala i kozmetička sredstva... sve je to Filipu izgledalo već od prvog dana vrlo čudnim i problematičnim. Život pod ovim krovom bio je više sličan životu voštanih figura nego nekakvom ljudskom stanju.“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: ljubomora, besmislenost, uznemirenost, izgubljenost, razočarenje i ljutnja.

4. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Besmislenost 54,17%	Izgubljenost 38,54%	Ljubomora 79,17%	Ljutnja 46,88%
Učenice (73)	Besmislenost 57,53%	Izgubljenost 45,21%	Ljubomora 82,19%	Ljutnja 53,42%
Učenici (23)	Besmislenost 43,48%	Ljutnja 30,43%	Ljubomora 69,57%	Izgubljenost 52,17%
Ocjena 2 (6)	Izgubljenost 33,33%	Besmislenost 16,67%	Uznemirenost 66,67%	Razočarenje 50,00%
Ocjena 3 (29)	Besmislenost 48,28%	Izgubljenost 34,48%	Ljubomora 68,97%	Ljutnja 44,83%
Ocjena 4 (37)	Besmislenost 64,86%	Izgubljenost 48,65%	Ljubomora 81,08%	Ljutnja 51,35%
Ocjena 5 (24)	Besmislenost 58,33%	Razočarenje 41,67%	Ljubomora 83,33%	Ljutnja 45,83%
Pozitivno raspoloženi(58)	Besmislenost 55,17%	Razočarenje 36,21%	Ljubomora 77,59%	Ljutnja 44,83%
Negativno raspoloženi(38)	Besmislenost 57,89%	Izgubljenost 44,74%	Ljubomora 81,58%	Ljutnja 47,37%

5. pitanje:

„... ali ona nije mogla da se svlada, a glas joj je bio ranjav i slomljen. – Da jedan sin može da gleda svoju majku na takav način, kao njen jedini sin nju, to je žalosno!“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: mržnja, poniženost, žalost, nesigurnost, prihvaćanje i razočarenje.

5. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Razočarenje 71,88%	Žalost 68,75%	Prihvaćanje 75,00%	Mržnja 67,71%
Učenice (73)	Razočarenje 71,23%	Žalost 68,86%	Prihvaćanje 79,45%	Mržnja 68,49%
Učenici (23)	Razočarenje 73,91%	Žalost 65,22%	Mržnja 65,22%	Prihvaćanje 60,87%
Ocjena 2 (6)	Žalost 66,67%	Razočarenje 50,00%	Poniženost 50,00%	Nesigurnost 33,33%
Ocjena 3 (29)	Žalost 72,41%	Razočarenje 72,41%	Mržnja 72,41%	Prihvaćanje 72,41%
Ocjena 4 (37)	Razočarenje 81,08%	Žalost 72,97%	Prihvaćanje 81,08%	Mržnja 70,27%
Ocjena 5 (24)	Žalost 58,33%	Poniženost 50,00%	Prihvaćanje 83,33%	Mržnja 58,33%
Pozitivno raspoloženi(58)	Žalost 68,97%	Razočarenje 67,24%	Prihvaćanje 75,86%	Mržnja 70,69%
Negativno raspoloženi(38)	Žalost 73,68%	Razočarenje 68,42%	Prihvaćanje 71,05%	Mržnja 63,16%

6. pitanje:

„Nije ni ručao slikajući sve do bijele kave i, stojeći sada na mjesecini, u prostoru, među zvijezdama, noćnim pticama i treperećim krošnjama, njega podilaze trnci od uzbuđenja: iz njegovih tuba još teku boje, u njegovim živcima još ima snage i u krvi zanosa! Živi i osjeća, kako je dobro biti živ.“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: optimizam, radost, dosada, sloboda, strast i entuzijazam.

6. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom
Svi (96)	Sloboda 70,83%	Optimizam 67,71%	Dosada 71,88%	Strast 21,88%
Učenice (73)	Sloboda 72,60%	Optimizam 68,49%	Dosada 69,86%	Strast 20,55%
Učenici (23)	Sloboda 65,22%	Radost 65,22%	Dosada 78,26%	Strast 26,09%
Ocjena 2 (6)	Radost 50,00%	Entuzijazam 50,00%	Sloboda 33,33%	Optimizam 33,33%
Ocjena 3 (29)	Optimizam 68,97%	Strast 65,52%	Dosada 68,97%	Sloboda 13,79%
Ocjena 4 (37)	Sloboda 81,08%	Entuzijazam 75,68%	Dosada 78,38%	Strast 16,22%
Ocjena 5 (24)	Sloboda 70,83%	Radost 70,83%	Dosada 66,67%	Optimizam 29,17%
Pozitivno raspoloženi(58)	Radost 67,24%	Entuzijazam 65,52%	Dosada 68,97%	Strast 18,97%
Negativno raspoloženi(38)	Entuzijazam 71,05%	Optimizam 71,05%	Dosada 76,32%	Strast 28,95%

7. pitanje:

„Što je večeras bila tako nervozna? Odbila se od njega na hladnoneshvatljiv razmak, od prvog dana, kako se pojavio ovdje onaj problematični čovjek. Tko je taj Kyriales? Odakle je doputovao? Žvače svoju englesku lulu, sjedi u oblaku slatkog dima i tako čudno gleda, kao da znade nešto više od običnih smrtnika ljudi. On je stari, dugogodišnji Bobin prijatelj, a gdje se upoznala ta bolesna žena s tim Gruzinom?“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: nemoć, žalost, ljubomora, razumijevanje, ljutnja i nesigurnost.

7. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Nesigurnost 48,96%	Ljutnja 38,54%	Razumijevanje 64,58%	Žalost 59,38%
Učenice (73)	Nesigurnost 46,58%	Ljutnja 36,99%	Razumijevanje 64,38%	Žalost 67,12%
Učenici (23)	Nesigurnost 56,52%	Ljutnja 43,48%	Razumijevanje 65,22%	Nemoć 43,48%
Ocjena 2 (6)	Ljubomora 33,33%	Žalost 16,67%	Nesigurnost 66,67%	Nemoć 66,67%
Ocjena 3 (29)	Nesigurnost 41,38%	Ljutnja 34,48%	Razumijevanje 72,41%	Žalost 51,72%
Ocjena 4 (37)	Nesigurnost 54,05%	Ljutnja 48,65%	Razumijevanje 70,27%	Žalost 62,16%
Ocjena 5 (24)	Ljubomora 58,33%	Nesigurnost 50,00%	Žalost 62,50%	Razumijevanje 58,33%
Pozitivno raspoloženi(58)	Nesigurnost 55,17%	Ljutnja 39,66%	Razumijevanje 60,34%	Žalost 58,62%
Negativno raspoloženi(38)	Nesigurnost 39,47%	Ljutnja 36,84%	Nemoć 68,42%	Razumijevanje 60,53%

8. pitanje:

„A kada je upoznao Kseniju, ona – kao ni jedna od toliko žena dosada – znala je, da su upravo ti najprolazniji, najneznatniji, najtrepljiviji, prividno sasvim sitni unutarnji doživljaji jedina vrijedna pojava u životu! Ona je to znala prodorno, iskreno, nepatvoreno, neposredno da osjeti, i baš to suosjećanje s njegovim vlastitim razdraženim, nervoznim stanjima, to je bilo ono, što ga je k toj ženi intezivno privuklo. Sama ranjiva, izubijana, nagnjila i krastava iznutra, ona je osjećala, kakva se katarza skriva u ljepotama, i ona je s njegovim ljepotama poživjela neobično jako i predano, od prvog dana.“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: razočarenje, nada, suosjećanje, strah, razumijevanje i strast.

8. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Strast 57,29%	Razumijevanje 53,13%	Razočarenje 77,08%	Strah 67,71%
Učenice (73)	Strast 54,79%	Razumijevanje 50,68%	Razočarenje 78,08%	Strah 67,12%
Učenici (23)	Strast 65,22%	Razumijevanje 60,87%	Razočarenje 73,91%	Strah 69,57%
Ocjena 2 (6)	Strast 66,67%	Nada 66,67%	Strah 66,67%	Razočarenje 50,00%
Ocjena 3 (29)	Razumijevanje 55,17%	Strast 51,72%	Razočarenje 72,41%	Strah 58,62%
Ocjena 4 (37)	Strast 64,86%	Razumijevanje 56,76%	Razočarenje 78,38%	Strah 70,27%
Ocjena 5 (24)	Strast 50,00%	Razumijevanje 37,50%	Razočarenje 83,33%	Strah 75,00%
Pozitivno raspoloženi(58)	Strast 55,17%	Razumijevanje 50,00%	Razočarenje 72,41%	Strah 65,52%
Negativno raspoloženi(38)	Strast 60,53%	Razumijevanje 57,89%	Razočarenje 81,58%	Strah 71,05%

9. pitanje:

„Sluša Filip Kyrialesa kako govori o slikarstvu i, kao da čuje svoj najskriveniji glas, gdje mu govori iz utrobe, osjeća, kako taj antipatični čovjek govori istinu, kako stvari tako doista stoje i kako je glupo slikati slike danas, a pogotovo biti nesposoban i manijakalno htjeti slikati surogate! Kao lutku, tako ga svlači taj čovjek, i on postaje potpuno prazan, kao soba, iz koje su iznijeli sve, jedan komad pokućstva za drugim, i ništa nije ostalo, nego jedna mala istina, što još tiho pucketa na stolu, kao svijeća kada dogorijeva.“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: bezvrijednost, strast, frustracija, nesigurnost, nemoć i poniženost.

9. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Nemoć 53,13%	Poniženost 50,00%	Strast 65,63%	Bezvrijednost 46,88%
Učenice (73)	Bezvrijednost 50,68%	Poniženost 50,68%	Strast 69,86%	Bezvrijednost 38,36%
Učenici (23)	Nemoć 65,22%	Frustracija 52,17%	Strast 52,17%	Bezvrijednost 34,78%
Ocjena 2 (6)	Bezvrijednost 50,00%	Nemoć 50,00%	Strast 66,67%	Poniženost 33,33%
Ocjena 3 (29)	Nemoć 48,28%	Poniženost 48,28%	Strast 55,17%	Nesigurnost 44,83%
Ocjena 4 (37)	Frustracija 64,86%	Nemoć 59,46%	Strast 64,86%	Bezvrijednost 40,54%
Ocjena 5 (24)	Nesigurnost 62,50%	Frustracija 58,33%	Strast 75,00%	Bezvrijednost 33,33%
Pozitivno raspoloženi(58)	Frustracija 50,00%	Nemoć 50,00%	Strast 62,07%	Bezvrijednost 36,21%
Negativno raspoloženi(38)	Nemoć 65,79%	Poniženost 60,53%	Strast 68,42%	Bezvrijednost 34,21%

10. pitanje:

„ – Da, gospa Regina, vi ste svoje trgovačke odnose s nebom držali uvijek u vrlo urednom knjigovodstvu: nije svaka od tih žena, nad kojima se vi večeras zgražate, u stanju, da joj kanonici obezbijede starost u kurijama, gdje se onda karta s presvijetlima! Što me sada gledate, kao da sam poludio? Evo, ja sam navršio četrdesetu godinu, a još ni dan-današnji ne znam, tko mi je zapravo otac! Čitavog svog djetinjstva ja sam se grizao nad tim pitanjem, moja mladost ostala je razorena zbog te tajne, a vi, koji ste svemu tome krivi, vi ćete sada tu večeras meni govorit nešto s nekakvog moralnog pijedestala?“ Emocije koje su učenicima bile ponuđene: frustracija, žalost, razočarenje, ljutnja, nemir i razumijevanje.

10. tablica prikaza prisutnih i neprisutnih emocija u citatu

Emocija	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom	Učenici se ne slažu s emocijom
Svi (96)	Nemir 65,63%	Frustracija 58,33%	Razumijevanje 62,50%	Žalost 33,33%
Učenice (73)	Nemir 68,49%	Ljutnja 61,64%	Razumijevanje 64,38%	Žalost 38,36%
Učenici (23)	Frustracija 69,57%	Razočarenje 65,22%	Razumijevanje 56,52%	Žalost 17,39%
Ocjena 2 (6)	Nemir 83,33%	Razočarenje 66,67%	Žalost 50,00%	Frustracija 50,00%
Ocjena 3 (29)	Ljutnja 58,62%	Nemir 55,17%	Razumijevanje 62,07%	Žalost 34,48%
Ocjena 4 (37)	Frustracija 70,27%	Ljutnja 67,57%	Razumijevanje 75,68%	Žalost 32,43%
Ocjena 5 (24)	Frustracija 66,67%	Nemir 66,67%	Razumijevanje 62,50%	Žalost 37,50
Pozitivno raspoloženi(58)	Frustracija 60,34%	Ljutnja 60,34%	Razumijevanje 60,34%	Žalost 37,93%
Negativno raspoloženi(38)	Nemir 81,58%	Frustracija 57,89%	Razumijevanje 60,53%	Žalost 39,47%

6.4.RASPRAVA

Rezultati ankete dali su dosta informacija pa su se tako potvrdile neke prvotne pretpostavke, a neki odgovori se nisu poklopili s prvotnim pretpostavkama. Samo empirijsko istraživanje ima mogućnost i materijala za daljnje i detaljnije istraživanje. Ostavlja se dojam kako je ta vrsta istraživanja o čitanju i percepciji emocija poprilično slabo istražena kod nas, možda bi se moglo provesti istraživanje u nekom drugačijem obliku, a možda bi se mogla i glazbena umjetnost povezati s emocijama i samim viđenjem emocija pa tako uvidjeti postoji li nekakav određeni utjecaj glazbe na samo percipiranje emocija ili nešto slično tome. Evidentno je kako su brojne mogućnosti i opcije otvorene te svakako postoji mjesta za napredak i daljnje istraživanje.

Prva pretpostavka u ovom empirijskom istraživanju odnosila se na generalno prepoznavanje i percipiranje emocija u zadanim citatima te je tu potvrđena pretpostavka. Naime, gledajući odgovore svih učenika koji su sudjelovali u ispunjavanju ankete, izdvojeni su i uočeni osjećaji koji su uistinu i bili prisutni u zadanim citatima. Shodno rečenome, potvrđena je hipoteza kako učenici za vrijeme čitanja evaluiraju emocije i sposobni su razaznati koje su emocije prisutne, a koje od njih nisu. Ipak, čini se kako su učenici s nešto većom sigurnošću evaluirali one emocije koje nisu prisutne u citatima, od onih koje jesu, ali sama razlika nije toliko velika. Čini se kako im je lakše bilo uočiti prvo one emocije koje nisu prisutne u zadanim citatima, a potom one koje uistinu prevladavaju u istima. Također je potvrđena pretpostavka da će učenici ipak bolje prepoznati pozitivne emocije od negativnih, to je najviše vidljivo u 6. citatu gdje su svi sudionici ankete uočili osjećaj slobode u najvećem postotku i to njih 70,83% te je vidljiv rezultat od 81,08% kod učenika s ocjenom 4 iako i tu postoji još prostora za daljnja istraživanja jer su u ovom istraživanju ponuđena samo dva citata od njih deset u kojemu prevladavaju pozitivne emocije.

Druga pretpostavka bila je vezana uz rodni aspekt u kojemu se pretpostavljalo kako će učenice biti te koje će moći bolje evaluirati emocije. Ta pretpostavka u ovom istraživanju nije potvrđena, dobiveni rezultati potvrđuju upravo suprotno, naime upravo su muški učenici bili ti koji su u nešto većem postotku bili jednoglasni oko uočavanja pojedinih emocija od samih učenica. Osim toga, bitno je naglasiti kako su ipak vidljive neke razlike kod muških učenika i učenica u samom percipiranju emocija pa je tako vidljivo poneko neslaganje u izdvajanju emocija, a primjeri toga uočeni su u 7., 9. i 10. citatu. Uočena razlika u 7. citatu vidljiva je kod emocija s kojima se ne slažu pa su tako učenice izdvojile razumijevanje i žalost te su upravo kod osjećaja žalosti bile najsloženije za razliku od muških učenika koji su izdvojili osjećaje razumijevanja i nemoći. Vidljiva razlika u percipiranju emocija gledajući s rodnog aspekta upečatljiva je u 9. citatu gdje

su učenice istaknule osjećaje bezvrijednosti i poniženosti kao one emocije s kojima se slažu da su vidljive u citatu, dok su muški učenici izdvojili osjećaje nemoći i frustracije. Upravo je u ovom citatu vidljivo neslaganje oko evaluacije emocija. Posljednji citat je identičan prethodno spomenutom citatu, uočena su neslaganja oko izdvajanja dominantnih emocija pa su tako učenice izdvojile osjećaje nemira i ljutnje, a muški učenici osjećaje frustracije i razočarenja.

Iduća hipoteza odnosila se na trenutno raspoloženje učenika, smatralo se kako će se učenici poistovjetiti s emocijama koje su bliže njihovom trenutnom raspoloženju, sukladno tome kroz dobivene rezultate djelomično je potvrđena pretpostavka, naime učenici negativnog raspoloženja u većem su broju bili složni oko percepcije dominantnih emocija u citatima. Ono što je bilo iznenađujuće je to da su čak i pozitivne emocije uočili s većom sigurnošću od učenika koji su se izjasnili da je njihovo trenutno raspoloženje dobro. Pretpostavljalo se osim toga da će učenici koji su se osjećali dobro i smireno bolje prepoznati zadane emocije jer će sukladno raspoloženju smirenije percipirati emocije ta pretpostavka je također djelomično potvrđena jer uistinu oni jesu uočili sve te emocije, ali opet u nešto manjem postotku od učenika negativnog raspoloženja.

Zadnja pretpostavka vezala se uz aspekt ocjena i ta pretpostavka je potvrđena jer se smatralo kako taj aspekt ne bi trebao utjecati na pravilnu prosudbu emocija. Kroz dobivene rezultate ostavlja se dojam kako je prvotna pretpostavka potvrđena iz razloga što su svi učenici bez obzira na njihove ocjene iz hrvatskog jezika prepoznali iste emocije u zadanim citatima, nije bilo prevelikog odstupanja, jedino odstupanje vidljivo je u 2. citatu kod učenika s ocjenom dovoljan, gdje prepoznata emocija mira nema nikakvog smisla obzirom da su emocije koje prevladavaju u tom citatu prepoznate od strane drugih učenika bile osjećaji frustracije, ljutnje i razočarenja. Ono što bi se jedino moglo dovesti u vezu s ovom pretpostavkom je činjenica da su učenici s ocjenom vrlo dobar u najvećem postotku percipirali iste emocije u odnosu na druge učenike.

7. ZAKLJUČAK

Kroz ovaj rad saznalo se kako se prve emocije javljaju od samog rođenja, kako smo ih sami sposobni osjetiti, suosjećati s tuđim emocijama i uvidjeti, točnije prepoznati iste. One su sastavni dio čovjeka i njegovog života te se nalaze po svuda oko nas. Oatley i Jenkins navode kako su emocije izazvane svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja kao bitnog za neki važan cilj.²⁴⁸ Također, ustanovilo se kako postoje emocije koje su okrenute prema prošlosti, ali također i one koje su okrenute prema budućnosti. Kao i kod samog romana Miroslava Krleža, djelo „Povratak Filipa Latinovciza“ obuhvaćeno je morem emocija koje proživljava Filip, poneke njegove emocije uistinu jesu okrenute prema budućnosti i prema rješavanju problema, točnije prema izlazu iz problema, pravi primjer toga bio bi njegov osjećaj mira i spokoja u trenutku kada se vraća na imanje svoje majke, svoje probleme koje vuče iz grada barem na trenutak ostavlja u prošlosti i okreće se prema budućnosti i pokušaju viđenja ljepota koje nudi selo. Trenutak povratka njegovih inspiracija za slikanjem mogao bi se uzeti kao još jedan primjer, osjećaji koji se bude u njemu okrenuti su prema izlazu iz problema, točnije prema rješavanju blokade u njegovom slikanju. Ipak, te pozitivne emocije nisu bile dugotrajne, kao da se, već naučeno, stalno vraćao onim negativnim emocijama koje su bile okrenute prema prošlosti. D. Piskač navodi kako se kod osoba javlja začarani krug negativnih misli, neugodnih emocija i nepoželjnih obrazaca ponašanja, ali isto tako ističe kako je moguće putem kognitivne terapije zamijeniti upravo te negativne u pozitivne osjećaje.²⁴⁹ Bitno je raditi na izgrađivanju strukture razmišljanja i upravo time jedna emocionalna reakcija poput krivnje biva zamijenjena nekom drugom poput osjećaja slobode.²⁵⁰ Potrebno je moći prepoznati i evaluirati emociju koju osjećamo, okrenuti se prema budućnosti, a ne ostati fiksiran na ono što nas vuče prema depresiji i drugim negativnim emocijama. Upravo uz te emocije iz prošlosti mogla bi se povezati njegova nemogućnost pronalaska sebe kao pojedinca, odnosno pronalaska svog identiteta. Filip kao da je ostao fiksiran na emocijama koje mu onemogućavaju da ide prema naprijed i napretku, one u njemu potiču vraćanje unatrag te nemogućnost izlaska iz istih. Sam završetak romana ostao je nedorečen, to jest Krleža je omogućio čitateljima da sami odrede kojim putem će Filip krenuti, hoće li ići prema naprijed i okrenuti se rješavanju vlastitih problema i pronalasku identiteta ili će nastaviti istim putem kao i do sada u romanu. Odluka o Filipovoj daljnjoj sudbini ostavljena je nama na izbor, a upravo naš izbor povezan je s našim trenutnim raspoloženjem, ukoliko smo dobrog raspoloženja možda ćemo Filipa

²⁴⁸ Oatley, Jenkins, 2003, 96

²⁴⁹ Piskač, 2018, 47 - 49

²⁵⁰ Piskač, 2018, 49

u mislima odvesti u nekom posve novom i drukčijem smjeru, prema budućnosti i konačnom pronalasku. Samo čitanje nije samo osjećaj, ni samo neki čin isključivo misaonog razumijevanja, nego oboje, umjetničko djelo djeluje i na osjećaje i na misli svakog čovjeka, ono djeluje na čovjeka u cjelini, kao što ga svaki doživljaj uči o nečemu životno važnom i obogaćuje ga.²⁵¹ Ono što je sigurno je, a to je da kroz proces čitanja, ali i nakon čitanja, može otkriti naše emocionalno stanje, ono nas obogaćuje kao osobu, pruža nam priliku da izmijenimo tijek svojih misli i okrenemo se prema boljem. Ono što bi taj proces svakako olakšalo je osoba koja bi bila naš vodič, koja bi nizom pitanja ušla u još dublje otkrivanje kako likova u djelu tako i nas samih. Na samom početku spomenuta biblioterapija bila bi pravi ključ za takvo nešto. D. Piskač zaključuje kako biblioterapija rabi književnost kako bi pomogla ljudima razumjeti svoje emocije, ona koristi književnost tako da vodi ljude prema razumijevanju samih sebe i suočavanju sa životnim specifičnostima na vrlo siguran, efikasan, zanimljiv i nadasve lijep način.²⁵² Dolazi se do zaključka kako bi takav oblik čitanja i vođenja bio poput svojevrsnog pročišćavanja i otkrivanja vlastitog emocionalnog stanja, korak prema naprijed. Zapravo to bi bio kompleksan rad na sebi vođen profesionalnom osobom, a sve u svrhu upoznavanja i unapređivanja sebe samog. Obzirom na sve gore rečeno, može se zaključiti kako su emocije nešto što s čime smo svi mi kao pojedinci rođeni, bez obzira na sve apskete koji su se pokušali ispitati kroz rezultate provedenog empirijskog istraživanja, jedno se sa sigurnošću može reći, a to je da ljudi osim što prolaze kroz brojna osjećanja i emocije isto tako mogu vidjeti i evaluirati emocije koje čitaju. Empatija se definira kao razumijevanje osjećaja i misli drugih te upravo ona pripomaže razumijevanju emocija likova.²⁵³ Upravo prisutnost empatije je utvrđeno kroz ovo empirijsko istraživanje. Obzirom kako su učenici, ispitanici ove ankete, kroz pročitane ulomke iz romana „Povratak Filipa Latinovicza“ pravilno uočili, procijenili i uvidjeli sve emocije koje su se tražile. Anketom je potvrđeno kako učenici imaju razvijenu empatiju prema likovima u ovom književnom djelu upravo iz gore navedenog razloga. Već spomenuto istraživanje i osvještavanje vlastitog emocionalnog stanja moguće je kroz čitanje, u ovom slučaju kraj romana „Povratak Filipa Latinovicza“ čini se kao idealna prilika za takvo nešto, ukoliko zamislimo da je Filip naposljetku uspio pronaći sebe, stvaramo mu sretan završetak, sukladno našim osjećanjima i time dobivamo odgovor o vlastitom trenutnom emocionalnom stanju.

²⁵¹ Solar, 2001, 65

²⁵² Piskač, 2018, 32

²⁵³ Piskač, 2018, 154 -155

8. POPIS KORIŠTENE LITERATURE I IZVORA

1. Burić, Ivan (2016) *Svrhe i metode istraživanja javnog mnijenja*, nastavni materijal za kolegij Istraživanje javnog mnijenja i medijskog tržišta, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
2. Frangeš, Ivo (1987) *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Ljubljana: Cankarjeva založba
3. Goldstein, Ivo (2013) *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi liber
4. Jelčić, Dubravko (2004) *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: P.I.P.
5. Krleža, Miroslav (2004) *Povratak Filipa Latinovicza*. Zagreb: Večernji list
6. Lasić, Stanko (1989) *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži, knjiga treća: Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska: (10.4.1941 – 8.5.1945)*. Zagreb: Globus
7. Lasić, Stanko (1992) *Krležologija ili Povijest kritičke misli o Miroslavu Krleži, knjiga peta: Književnoznanstvena metoda i literatura o Krleži: 1964. – 1981*. Zagreb: Globus
8. Matvejević, Predrag (2001) *Razgovori s Krležom*. Zagreb: Prometej
9. Oatley K., Jenkins J.M. (2003) *Razumijevanje emocija*. Zagreb: Naklada Slap
10. Piskach, Davor (2018) *O književnosti i životu: primjena načela literarne biblioterapije u čitateljskoj praksi*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
11. Raguž, Anđelka (2017) *Anketni upitnik*, nastavni materijal za kolegij Metode istraživanja masovne komunikacije, praktikum, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
12. Solar, Milivoj (2001) *Moderna teorija romana*. Beograd: Nolit
13. Solar, Milivoj (1979) *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga
14. Šicel, Miroslav (1997) *Hrvatka književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga
15. Šicel, Miroslav (2009) *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak
16. Škreb, Zdenko, Stamać, Ante (1986) *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Zagreb: Globus
17. Weber, Max (1968) *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb: Globus
18. Žmegač, Viktor (2001) *Krležini europski obzori*. Zagreb: Tiskara znanje d.d.

8.1. INTERNETSKI IZVORI:

1. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1747>
2. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=842>

3. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1800>
4. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1888>
5. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2063>
6. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1343>
7. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1329>
8. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1873>
9. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1846>
10. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2033>
11. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1863>
12. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1937>